Hymnologiske Meddelelser

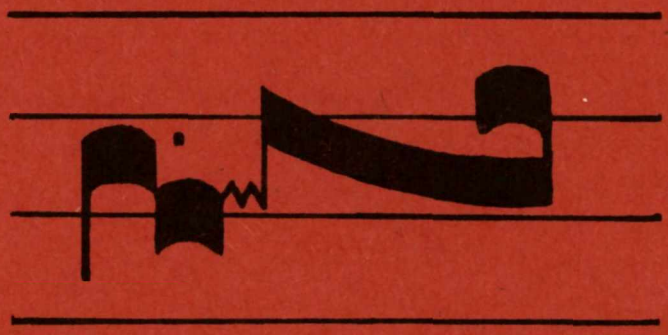

udgivet af Salmehistorisk Selskab

12.årg. 1983 nr. 3

Hymnologiske Meddelelser

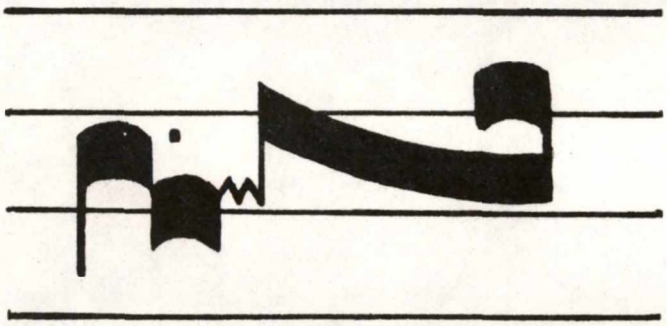

udgivet af Salmehistorisk Selskab

12.årg. 1983 nr. 3

GIV MIG, GUD, EN SALMETUNGE

J.P.E.Hartmann 1860.

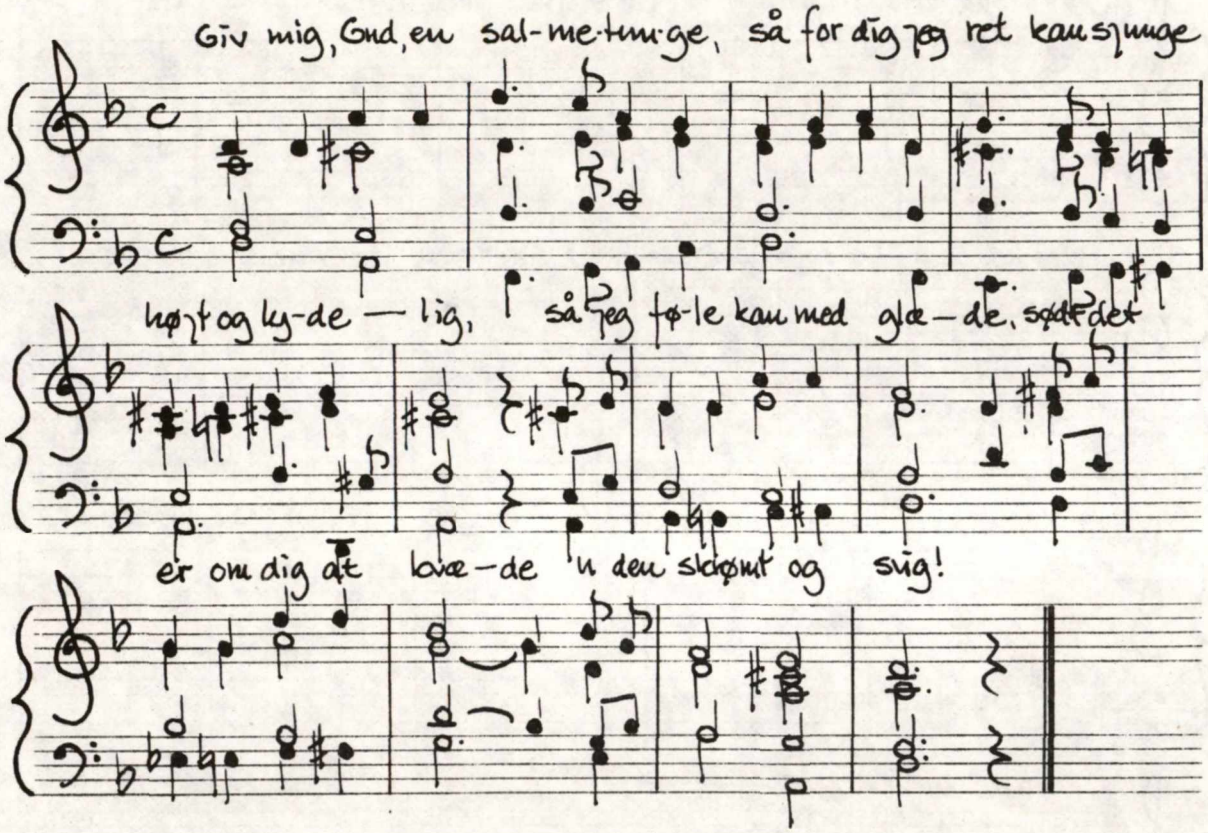

J.P.E.Hartmanns melodi til Giv mig, Gud, en salmetunge findes i "Religiøse Sange. Melodier til Kirke- og Hus-Andagt" 1897. Melodien er komponeret 1860, originaltoneart: e-moll.

GUD HELLIGÅND, VOR TRØSTERMAND!

J.P.E.Hartmann 1890.

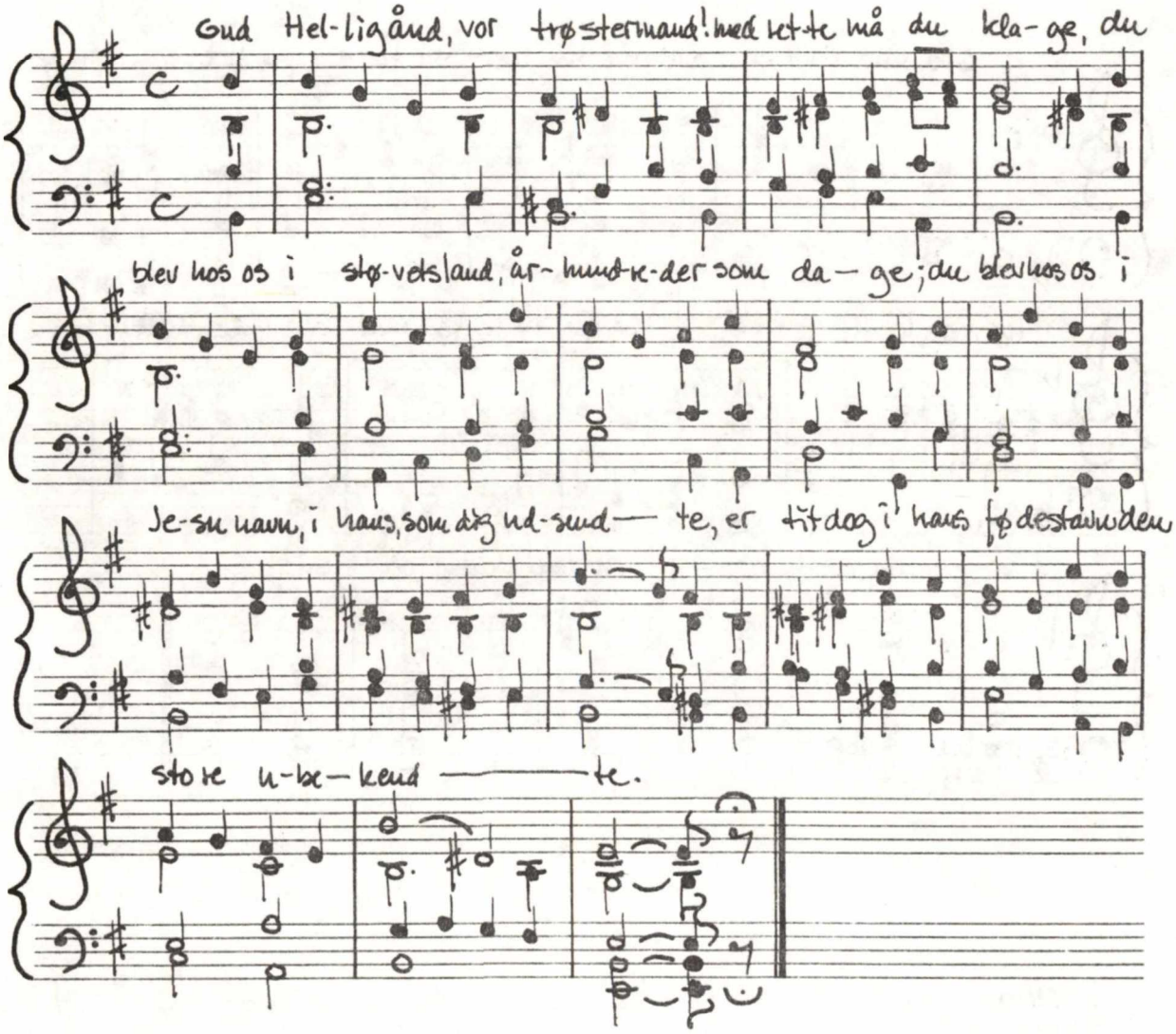

J.P.E.Hartmanns melodi til Gud Helligånd, vor trøstermand!, DDS 250, findes i "Religiøse Sange. Melodier til Kirke- og Hus-Andagt" 1897.

Melodien er komponeret 1890, originaltoneart: g-moll.

TALSMAND, SOM PÅ JORDERIGE

J.P.E.Hartmann 1892.

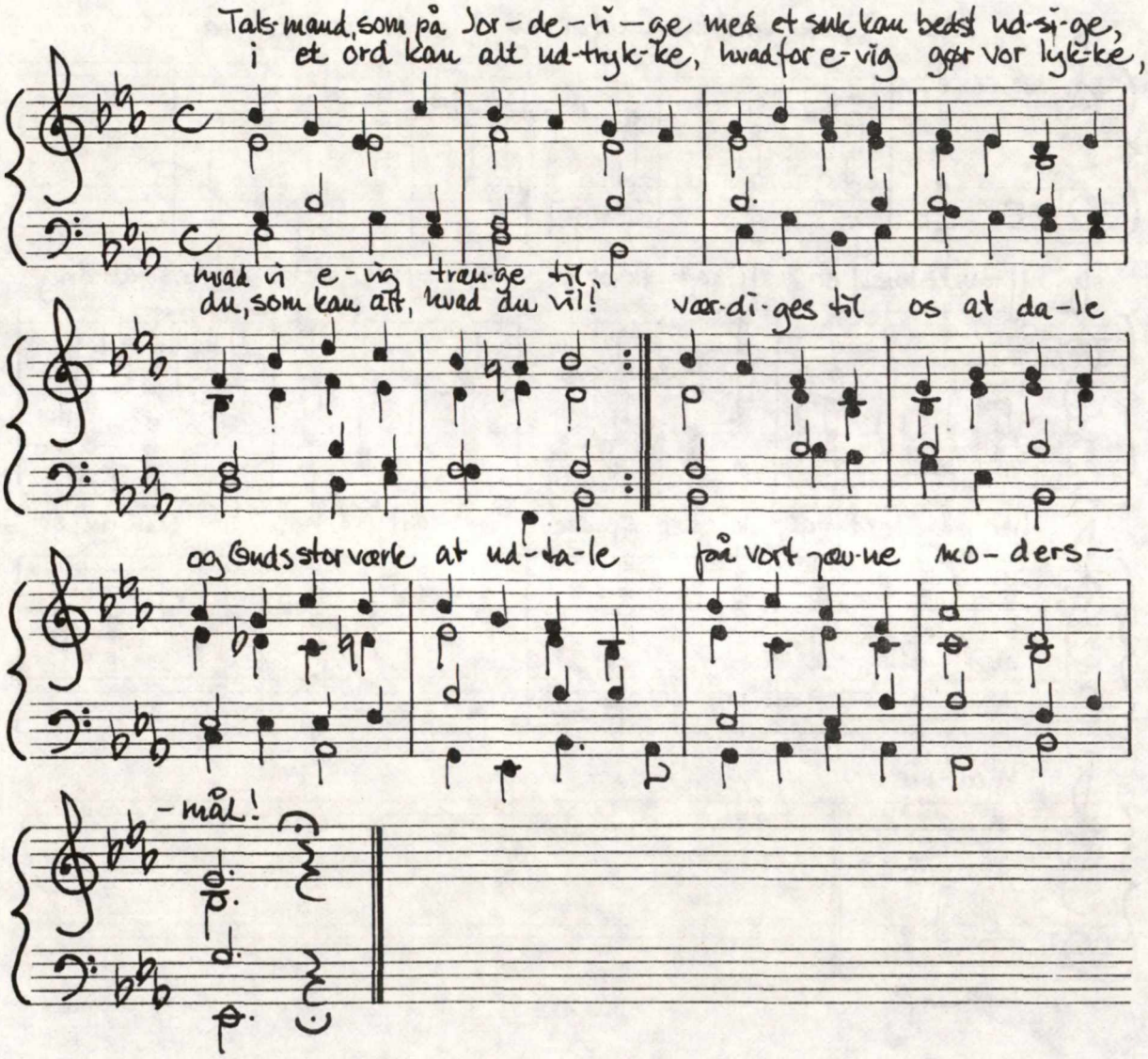

J.P.E.Hartmanns melodi til Talsmand, som på jorderige, DDS 251, findes i "Religiøse Sange. Melodier til Kirke- og Hus-Andagt" 1897.

Melodien er komponeret 1892, originaltoneart: F-dur.

AT SIGE VERDEN RET FARVEL

A.P.Berggreen 1863.

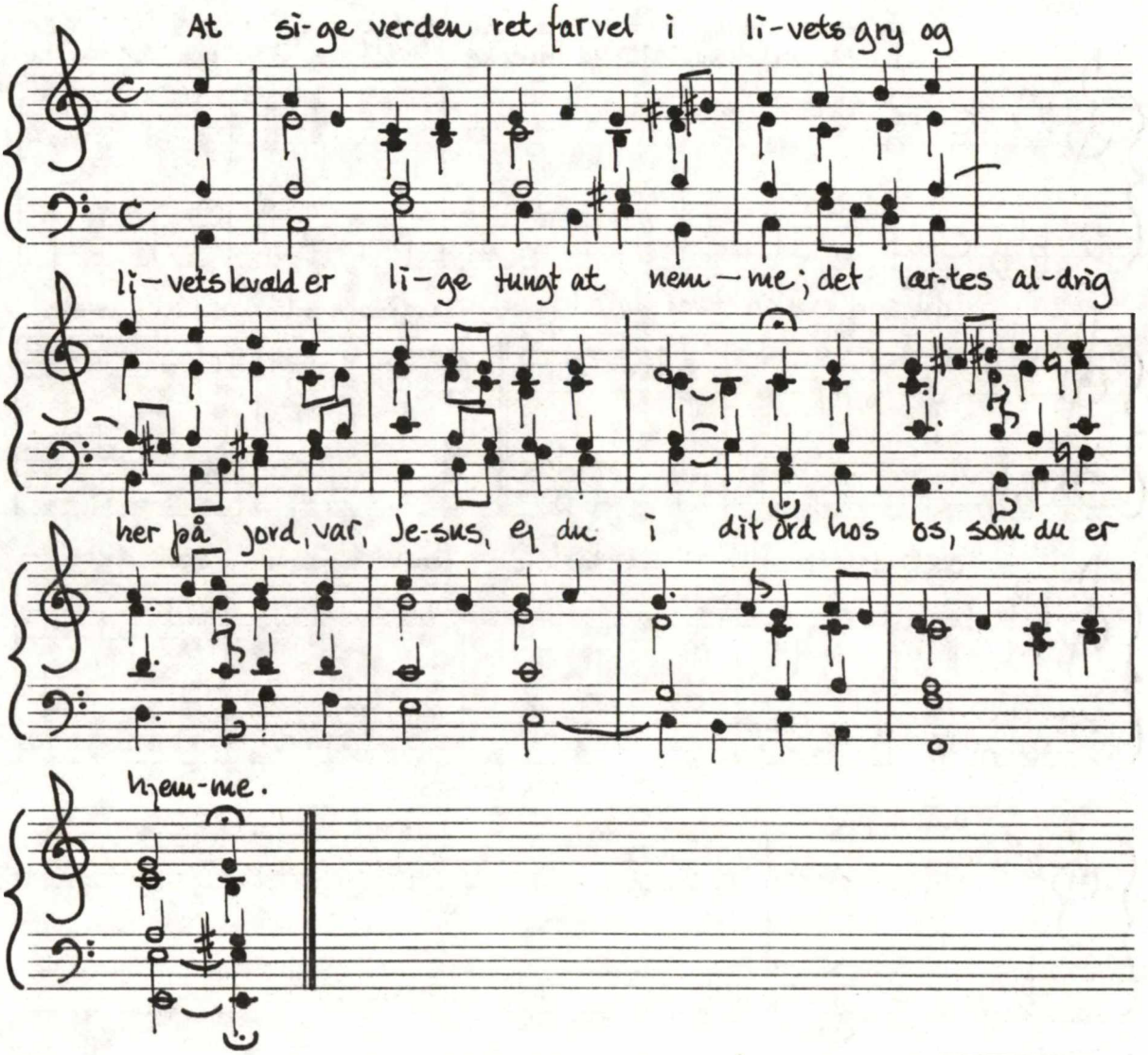

Melodien til At sige verden ret farvel, DDS 609, findes i A.P.Berggreens "Melodier til Psalmebog til Kirke= og Huus= Andagt", 5.Oplag 1875.
Melodien er komponeret i 1863.

N.F.S. GRUNDTVIG 1783 - 1983

VED HENRIK FIBIGER NØRFELT

I dette og det kommende nummer af Hymnologiske Meddelelser vil 200-året for Grundtvigs fødsel bl.a. blive markeret ved en omtale af 8 ret upåagtede melodier til Grundtvigtekster.

Bag de 8 melodier står 6 komponister: J.P.E.Hartmann, A.P.Berggreen, Carl Frederik Jæhnigen, Viggo Kalhauge, Aug.Winding og Gottfred Matthison-Hansen. I nærværende nummer skal omtales melodierne af Hartmann og Berggreen, som begge havde en solid position i generationen af kirkemusikere og komponister efter C.E.F. Weyse. For samtlige 8 melodier gælder, at de efter i kortere eller længere tid at have været en del af en levende salmesangstradition gled helt ud af brug; årsagen til dette er ikke mindst, at melodierne ikke har passet ind i den rådende ideologi - de har i bogstaveligste forstand været i modstrid med de synspunkter for kirkesangen, som har været toneangivende inden for de officielle kirkemusikalske kredse siden århundredskiftet. Melodierne er således ikke siden Salmebog for Kirke og Hjem (1899) optaget i autoriserede tekstbøgers melodihenvisninger eller i dertilhørende melodisamlinger, hvorved tekst- og melodibøgernes monopoliserende tendenser er anskueliggjort.

Først mere end 60 år efter fremkomsten af Th.Laubs kampskrifter - bogen "Musik og Kirke" (1918) og melodisamlingen "Dansk Kirkesang" (1920) - er der så stor åbenhed til stede inden for folkekirken, at man kan begynde at vise de 1800-tals komponister, som forsynede adskillige af Grundtvigs tekster med fremragende melodier, den opmærksomhed, de har krav på. Endnu er der altså kun tale om en behersket forståelse for, at visse af disse komponisters værker kan placeres på linie med såvel tidligere som senere fremkomne melodier - man tåler nu deres tilstedeværelse uden at man dog vil erkende dem som fuldgyldige kunstneriske udtryk for og ubrydelige dele af en kunstnerisk syntese inden for en afgrænset periode af genren.

Som Grundtvig tillagde alt dansk afgørende betydning, blev det et særkende for de grundtvigske kredse, at man fik størst kærlighed til det, som var dansk. Efter flere tragiske krige med vor nabo mod syd forstærkedes sansen for det danske - man fik også for

kirkesangens vedkommende behov for en national identitet. Danske 1800-tals melodier fik i samtiden en særlig position i kirkefolkets bevidsthed, det tysk-reformatoriske og senere melodistof var ikke genstand for samme opmærksomhed. Den parallel i tonen, som Laub og hans arvtagere har ment at kunne påvise mellem Grundtvigs salmer og den reformatoriske salmemelodi, har i mange år haft karakter af en objektiv sandhed. På det musikalske plan har man undskyldt Grundtvigs holdning og hans melodihenvisninger i Vartovsalmebogen Festpsalmer med hans manglende musikalitet og beklaget, at han ikke havde musikalske autoriteter at støtte sig til. Denne dom er fældet, fordi det Grundtvig gjorde ikke passede ind i de teorier om kirkesangen, som man ønskede ham indpasset i. Men her - som i andre sammenhænge - viser Grundtvigs uortodokse synspunkter sig. Hans salmer knyttede sig i starten til det gængse, overleverede melodistof, men som oplagene af Festpsalmer så dagens lys, blev teksterne i stadigt stigende omfang knyttet til dansk melodimateriale - han blev med andre ord mere og mere progressiv jo ældre han blev. Det siger han noget om i DDS 4:

"....i alderdommens dage
herlig kræfterne tiltage
hos din gode ven."

At Grundtvig hilste de nye danske salmemelodier fra samtidens komponister velkommen kan vi altså læse ud af hans praksis i de oplag af Festpsalmer, som han redigerede. Men hans praksis var i virkeligheden intet andet end en fortsættelse af den danske kirkesangstradition, som Kingo og Brorson havde startet. Sådanne synspunkter var imidlertid for stor en provokation for mange i den danske menighed. En levende bevægelse, som har sangbund i en bred del af befolkningen, er jo farlig, hvorfor den fik prædikatet: dårlig smag. Det Grundtvig dengang vovede at gøre: at knytte samtidstekster og -melodier sammen, ville næppe heller i dag blive modtaget i den etablerede kirke med begejstring - tænk om noget nyt skulle tage pusten fra det gamle! For hvor mange af os bryder sig om at blive overhalet indenom?

+

Naturligt nok byggede Hartmann og Berggreen videre på de fornyelsestendenser, som Weyses arbejder havde afstukket. Et af de tidligste eksempler på disse er hans melodi til Grundtvigs gendigt-

ning af "Den signede dag", komponeret til tusindårsfesten i 1826. Kirkesangens stagnation var erkendt. Der er eksempler på, at gudstjenestemenigheden slet og ret udvandrede under salmesangen; ingen gad synge med i det dræbende langsomme tempo. Den rationalistiske kirkesangs stagnation kulminerede med Evangelisk-kristelig Salmebog og Zincks og Weyses koralbøger, og i forsøget på at bryde den isometriske korals fangenskab starter Weyse den ny udvikling, hvis væsentligste ingredienser var en mere levende melodik iklædt et nuanceret rytmisk billede. Denne tendens forstærkes op igennem århundredet, og Hartmann og Berggreen tilhører periodens "mellemgeneration".

Berggreens betydning for den officielle kirkesangs udformning i forrige århundredes anden halvdel var nærmest dominerende. Han blev eneredaktør af melodisamlingen til Salmebog for Kirke- og Huus-Andagt fra 1855 og dennes tillæg fra 1873. Berggreen havde tæt forbindelse til salmebogsredaktionerne, hvor han fik størst indflydelse på melodihenvisningerne i hovedsalmebogen fra 1855. For tillæggets vedkommende kan man konstatere en vis uoverensstemmelse - til tider endda ret udtalt - mellem de af salmebogsredaktionen anførte melodihenvisninger i tekstbogen og de melodier, Berggreen optog i den dertilhørende melodisamling. C.J. Brandt havde sæde i redaktionen for tillægget og var naturligvis fortrolig med Vartovtraditionen og den grundtvigske tradition i det hele taget, hvor Henrik Rungs arbejder indtog en central plads. Men *hans* arbejder ville Berggreen kun nødigt vide af, hvorfor kun én melodi af Rung er optaget i koralbogen til 1855-salmebogen, og ingen i tillæggets melodisamling, omend det grundtvigske repertoire dog er tilgodeset ved melodier af N.W.Gade, Chr.Barnekow, Viggo Kalhauge, J.A.Gether, Viggo Sanne m.fl. Men ikke mindst af Berggreen selv.

Hartmann opnåede aldrig at fungere som koralbogsredaktør, men udgav til gengæld i 1897 som 92-årig en samling melodier, "Religiøse Sange", med den noget yngre komponistkollega Chr.Barnekow som praktisk medarbejder. Hartmann havde på det tidspunkt alene været organist ved Vor Frue Kirke i København i knap 50 år og var uden konkurrence folkekirkens musikalske "grand old man". Hans melodisamling kan man opfatte som et slags testamente inden for den kirkelige og åndelige sangs genre, og herfra skal til brug for nærværende sammenhæng hentes de tre melodier, som er gengivet

foran i dette nummer, side 119-121. Nogle melodier fra samlingen, f.eks. "Til himlene rækker din miskundhed, Gud", "Kommer sjæle, dyrekøbte" har for længst fundet vej til kirkens repertoire. Hartmanns samling er inddelt i tre kategorier: Melodier til Salmebog for Kirke- og Huus-Andagt, åndelige sange og bibelske sange. Komponisten har dermed selv foretaget en klar rubricering af stoffet efter hvad han fandt mest velegnet til fællessang og til solistisk eller korisk brug. At senere tider ikke altid har evnet at forstå denne opdeling, hvilket undertiden har været til skade for kirkesangen, er en anden sag.

+

Th.Laub satte som en af de første i slutningen af forrige århundrede et stort spørgsmålstegn ved de romantiske komponisters evner for at skrive liturgisk musik, og så sent som i 1980 skrev Søren Sørensen i Dansk Kirkesangs Årsskrift 1979-80 (s.61): "Mærkeligt nok havde Hartmann ikke nogen sikker stilfornemmelse for eller holdning til spørgsmålet salmemelodier." Ud fra denne holdning har kun få af hans melodier været tålt. Det er dog spørgsmålet, om ikke langt flere end de nu almindeligt kendte og brugte burde frem i dagslyset igen.

Fælles for de her citerede melodier er en melodik, som med sine intervaller og bevægelser sammen med det rytmiske billede deklamerer og skanderer teksten på en noget nær fuldendt måde. Hartmanns melodik synes gennem sin intensitet og varme i tonen at være den musikalske formidler, som kommer Grundtvigs hjertelighed i sproget nærmest. Det Grundtvig med sine ord formår at bevæge i sindet hos den syngende, tilfører Hartmann med sin melodik en yderligere dimension. Det udvendig følte og sentimentale findes ikke; det er den beåndede komponist, der udtrykker sig.

Hans melodi fra 1860 til "Giv mig, Gud, en salmetunge" blev trykt første gang i "Sende-Brev til christne Venner" ved P.A. Fenger i 1861. Melodisk er den krævende at udføre; den henter sin karakter fra tekstens lovsangsprægede del: Nu skal der synges højt og lydelig - uden skrømt og svig! Melodikken har med de indledende intervaller en vældig profil og savner som talrige andre af periodens melodier heller ikke sine sekvenserede afsnit

i melodiens anden halvdel (4. og 5.linie).

Melodierne til de to pinsesalmer, s.120f, med deres store og krævende versemål er ligeledes formet med stor autoritet - som store, velformede svungne linier slynger de sig - og frydefuldt fra først til sidst.

A.P.Berggreen står som komponist til en række fortrinlige melodier, om end hans talent på området næppe synes at have nået Hartmanns højder; Berggreen hævede sig imidlertid langt over kunsthåndværkerens niveau. Hartmanns personlige forbindelse med Grundtvig har været ret tilfældig, noget lignende med Berggreen, om end denne gennem striden med Henrik Rung i kirkesangsspørgsmålet sidst i 1850-erne har været i tæt berøring med Vartov-sangen. Vi ved dog, at både Hartmann og Berggreen har haft et møde med Grundtvig den 15.januar 1857 i Københavns gejstlige konvent i forbindelse med en drøftelse af kirkesangsspørgsmål. Noget tæt eller "interessant" forhold synes der ikke at have eksisteret mellem Grundtvig og nogen som helst af de mange komponister, som skrev melodier til hans tekster - end ikke til Henrik Rung. F.Rønning antyder i sin bog "Dansk Salmesang gennem Tiderne", at det var P.O.Boisen, som var "mellemled" mellem Grundtvig og Rung, og intense studier inden for området har ikke kunnet af- eller bekræfte endsige uddybe denne antagelse. Det er bemærkelsesværdigt, at der ikke findes nogen form for brevvekslinger mellem komponisterne og Grundtvig - først i sin høje alderdom (1871) er Grundtvig citeret for en udtalelse fra et vennemøde, hvor han omtalte Ludv.M.Lindemans og ikke mindst Henrik Rungs betydning for nybruddet i 1800-tallets meloditradition.

Berggreens melodi til Grundtvigs salme "At sige verden ret farvel", s.122, er komponeret i 1863. Salmen forblev i Prøvehæftet fra 1845 og senere i Festpsalmer for en tid knyttet til melodien "Kommer til mig, sagde Guds Søn" (= "O kommer hid dog til Guds Søn", DDK 343), som stammede fra Grundtvigs formodede tekstforlæg. I 1852 komponerede præsten L.N.Boisen en melodi, som kom i brug i grundtvigske kredse, men den skanderer imidlertid ikke teksten heldigt; denne melodi blev senere fulgt op af kompositioner af bl.a. Hans Matthison-Hansen, Ludv. M.Lindeman og Th.Laub. Ingen af disse melodier synes dog at rage op over Berggreens. Han valgte i overensstemmelse med tek-

sten den mørkt farvede frygiske toneart. Melodikken, som følger af tekstens betoninger ideelt, er således ført med sikker hånd; den for perioden så karakteristiske sekvenserede melodik træffes også her (i takterne 6-8). Formalt følger Berggreen normen for tiden med en (hvile-)fermat midt i melodien. Det særlige lys, som findes i melodiens 2.halvdel, skabt ved overvejende at holde udsættelsen i dur, får en speciel virkning i stroferne 5-9, hvor talen er om: synet af Guds-haven, gensynet dér, Herrens røst, Himmeriges lyse sale - i fortrøstningen hertil kan den kristne slumre ind "som barnet ved sin moders bryst".

+

Fælles for de fire her behandlede melodier er, at de repræsenterer højt kompositorisk niveau og en særlig, dansk tone. Gennem disse kvaliteter har melodierne alle chancer for at virke som formidlere af Grundtvigs tekster. Den udtalte danske tone i både tekst og melodi indgår i en ny, fælles helhed: "- en ny Sang i Danas Mund".

"Det är sannolikt att en psalmbok tryckes 1650 i Göteborg av Amund Grefwe, ehuru något exemplar därav ej är bevarat.
År 1654 tryckte emellertid Grefwe en psalmbok eller ett manuale, närmast med enchiridiets uppställning..."
Nat.Fransén i Lit.suecana 1940

GÖTEBORG-SALMEBOGEN 1650, TABT OG GENFUNDET

AF JENS LYSTER

Svenskerne har den uvane at forlægge deres salmebøger. Eller også river de dem i stykker. Det er forfærdende så mange gamle svenske salmebøger der er revet i stykker. Allermindst mangler titelbladet. (Træffer man endelig en hel ældre bog i Sverige, er den sandsynligvis hentet i Danmark i perioden 1657-1660, da kong Karl Gustav søgte at bringe svensk kultur op på højde med den danske ved store hjemlån på ubestemt tid af fornemme herreløse bogsamlinger med intakte titelblade, der på denne enestående måde reddedes fra at blive skimlede og skjoldede i det fugtige danske klima). Men denne nationale brist modvirkes på forunderlig vis af den nævnte vane med at forlægge salmebøger i udlandet. Derved er enkelte svenske salmebøger forblevet intakte indtil i dag. Vi er disse glemsomme, forhenværende salmebogsejere - svenske salmebogsforlæggere kunne vi kalde dem - megen tak skyldig. Således f.eks.ham, der i Reykjavik glemte Then Swenska Psalmboken 1562, ganske vist efter først at have revet titelbladet ud. Endnu mere ros tilkommer den, der glemte at rive titelbladet ud af Then Swenska Psalmboken 1567, da han glemte den i Helsingfors. Vi kender ikke navne på alle de rosværdige, men han, der glemte Een liten Psalmbook 1602 i Wolfenbüttel, hed Hans Persson. Og sådan kunne vi blive ved. Der findes ikke den større by med respekt for sig selv i Vesteuropa, der ikke har en glemt svensk salmebog liggende. Dog, en sådan generalisering behøver i sandhedens interesse en modifikation: om en række engelske byer ved vi endnu for lidt i den henseende. Derfor bør det undersøges, om mon også England skulle have sine bidrag at yde til udfyldelse af lakunerne i den svenske salmebogshistorie.

For en skandinav kan det være en streg i regningen at besøge engelske forskningsbiblioteker og erfare, at systematiske kataloger over gamle bogsamlinger langt fra er nogen selvfølge. Man må

værsgo tage til takke med alfabetisk ordnede forfatterkataloger. Det er ikke den allerbedste tilgang til stoffet, når ens ærinde er at opspore mere eller mindre anonym ældre skandinavisk andagtslitteratur, tabt for hjemlandene, men muligvis strandet på de britiske øer. Mod håb med håb går man på Bodleian Library i Oxford ombord i bogstav A, der rummes i en snes håndskrevne folianter på katalogværelset. På et tidspunkt når man frem til Avenarius, Johannes, wittenbergteologen, der i 1565 - tysk forskning betragter stadig 2.udgaven 1567 som 1.udgaven - udgav den "Christliche Gebet für alle Not vnd Stende der gantzen Christenheit", der blev reformationsårhundredets vist nok mest udbredte bønnebog. En svensk udgave trykt i Göteborg 1650 vækker interesse: er det mon Petrus Johannis Gothus' oversættelse fra 1572 eller genoversættelsen fra 1610? På denne måde kom "Then brukelige Handbook" Göteborg 1650 endelig, efter 326 års ubemærkethed, ned fra Bodleian Library's magasiner. Der har den ligget siden den 1.maj 1655, da göteborgeren Håkon Lidén gæstede Oxford. Ved hans bortrejse konstaterede biblioteksspersonalet ærgerligt, at nu var der atter glemt en af disse evindelige svenske salmebøger. I stedet for at eftersende "Then brukelige Handbook" - komplet ubrugelig i Oxford - blev den indlemmet i samlingerne med denne oplysning på et hvidt blad umiddelbart foran titelbladet: "Lib.Bibl.Bodl. ex dono Clariss.Viri Haquini Lidenij Sueci, ab Ciuitatu Gothoburgensii Syndici. Dat.Cal.Mai MDCLV."

Eksemplaret af Then brukelige Handbook, Göteborg 1650, bærer bibliotekets signatur 8°. L.6.Th.BS. Det består af 5 bøger, hvoraf den sidste er Avenarij bønnebog - eller rettere et udvalg heraf - og den første en komplet salmebog med eget - og bevaret! - titelblad. Vi er med dette fund nået et skridt videre i vor viden om de tidlige Göteborg-tryk. Hidtil har man kun kendt en udvidet udgave af Then brukelige Handbook, trykt af Amund Grefwe i Götheborg 1654 (eksemplar Kungl.Bibl.Stockholm) og omfattende ialt 10 bøger, hvoraf den første er en salmebog med manglende titelblad. Da to af bøgerne i 1654-handboken bærer årstallet 1650, nemlig "Catechesis" og "Ewangelia och Epistler", har Nat.Fransén for længst [1] gisnet om, at der i 1650 må være udkommet en hel håndbog inclusive en salmebog. Med fundet på Bodl.Library foreligger beviset for Franséns påstand.

BESKRIVELSE AF THEN BRUKELIGE HANDBOOK 1650.

Håndbogens titelblad er indrammet af blomsterrøskener i sort. Teksten er trykt i rødt og sort således:

(Sort:)Then brukelige| (rødt:) Handbook,| (sort:) Innehåller:| (rødt:) 1.Psalmer och Loffsån=| (sort:) ger, som brukeligst äro/ medh| Andelige Wijsor.| (rødt:) 2.Catechesin D.Mart.| (sort:) Luth. medh Huustaflan.| (rødt:) 3.Ewangelia och Epist=| (sort:) lar på alla Sön= och Helge=| dagar/ om hela Åhret.| (rødt:) 4.Kyrkiordningen.| 5.Doct.Johannis Ave-| (sort:) narij Bönebook/ etc.| (rødt:) Götheborg/ Tryckt aff Amund| (sort:) Grefwe/ Åhr 1650.

Titelbladets versoside er tom. På det følgende blad (a)lr begynder den fire blade store dedikation:

H.s Kongl.M.tz wår allernådigste Drotningz wälbetrodde Män/ och thenne Konungzlige Götheborg Stadz wälförordnade Förmän:
The Edle/ Höglärde/ Högachtade/ Wälbetrodde/ Ehreborne/ Wälachtade och Wälwijse Herrar och Män/
Her Burggrafwen/ Daniel Lange/
Her H.H.Præsidenten Wälb. Peder Canutio, Bäfwerfäldt/ Israel Noræo, Lars Broman
Her Syndico, Gerhardo von Lengerken.
(a)lv: Rådzherrarna/ H.Jahan Bruun/ H.Hans Spalding/ Wälb.H.Hans Macheler/ H.Anders Amundson/ H.Swen Bengtson/ H.Arwedh Gunmundson/ H.Wedeken Dellinghusen/ H.Jörgen von Lengerken/ H.Claudio Kloot/ H.Benedicto Fistulatori. Secretarijs, H.Hermanno Schmit/ H.Nicolao Carstenson.
Mine högtährade Herrar/ gunstige och bewågne Befodrare.
(a)ij r: Högtährade Herrar/
ALlom/ som vthi een Republica lefwa/ aff högre eller nedrige Wilkor/ åligger högeligen och anstår förnämst/ then altijdh/ i fordrande Tilfällen/ förmera och befrämja: Och hoo som hälst sigh här vndrager/ gör sigh jw thes Wälgärningar i så måtto owärdigh. Thetta/ när iagh som nogast öfwerlagdt hafwer/ synes min Plicht fodra/ iagh/ medh alfwar/ min högste och möijeligste flijt ther anlade/ at ey något måtte/ å min Anpart/ brista eller mangla. Hwarföre/ emedan såsom iagh hafwer befunnit/ på thenne Orten/ någon Brist/ på then lille och wanlige Handboken/ wara å färde/ //(a)ij v: hafwer iagh henne/ widh Tryckerijtz Ankomst/ medh egen bekostnadt/ at förfärdigas/ ther åstält/ i Gudelige och wälmente Vpsååt/ ther igenom/ Gudz Åhras vthsprijdande/ och hans helga Församblingz Vpbyggelse/ at sökia.

Och althenstund/ genom Gudz Bijstånd/ ther med så wijda är bracht/ at samma Wärck/ nu omsijder hafwer een önskeligh Endskap tagit: Påminner iagh migh then öflige Plägsedh/ som gemenligen/ widh sådane och andre Wärckz Afftryckiande/ plägar idkas/ at then som något Wärk afftrycker eller afftryckia låter/ änteligen någon aff Wärde vthseer/ vnder hwilkens Hägn han må thet städia/ eller i synnerheet tilskrifwa/ hwilket och //(a)iij r: förnemligest til then anställes/ aff hwilken en antingen hafwer något godt vndfångit/ eller han här effter kan sigh något försee.

Thetta äfwen hafwer iagh ey kunnat förbij läta/ medh mindre iagh samma Plägsedh/ aff thetta Tilfället/ i Wärket föra måtte: Och när iagh migh til sinnes föör/ the marge Wälgärningar/ som migh aff the gunstige Herrarna äre wederfarne/ synes min widerbörlige Plicht/ thet änteligen aff migh äska (så i Anseende til the migh ehrtedde Wälgärningar/ såsom och the G.Herrarnas store Wård-

nat och Omsorgh/ at thenne Stadzens Wälstånd och Florerande/ befrämja/ Nu eendeels i thet/ at the hafwa genom sitt noga Omseende/ omsider här //(a)iij v: til Staden Tryckerij anbringat) thet iagh mine gunstige Herrar Magistraten, i thenne Konungzlige Frijstaden Götheborg/ fram för någon annan vthwalde/ thenna Boken/ som Tryckerijtz/ på thenna Orten/ Förstling/ at dedicera; Hwilken iagh och/ här medh/ wil på thet tienstligast mine gunstiga Herrar hafwa tilstält/ och widh thenna tijdz egen Fodran/ til een ringa/ doch wälmeent/ Nyåhrs=Gåfwa/ offererat.

Wil ty/ här medh/ på thet tiensteligast förmena/ the gunstige Herrar thetta mitt wälmente Vpsååt/ täckeligen synas ansee/ vptaga och migh vthi sin wanlige Gunst sluta: Hwar med och iagh eder mine gunstige Herrar/ sampt och i synnerheet/ itt frögde= // (a)iiij r: fult nytt Åhr troligen än wil hafwa tilönskat/ och vnder thens högstes Protection, Skydd och Beskärm/ til alt sielff begärligit Prosperitet och långwarigt Wälstånd/ innerligen befalat. Städse förblifwandes

The G.H. beredwillige Tienare altijdh/

Götheborg/ then 21.Decembris, Åhr 1650. Thomas Kühn/ Bookbindare.

Håndbogens første skrift er som angivet på det fælles titelblad en salmebog. Den har eget titelblad, indrammet af æggestav og forneden blomsterrøskener. Teksten er trykt i sort:

Een wanligh | Psalm Book/ | Hwarvtinnan finnas the | brukeligeste Konung Dawidz| Psalmer/ sampt andra sköna | Loffsånger och andelige | Wijsor. Hwilka finnas vthi så=| dane beqwemme Formater| vtheslutne/ men vthi thetta | medh flijt tilhopa sambla= | de och insatte.| Medh M.Thomæ Kühns | Bookbindares Bekostning | vplagd och til köps fins. Götheborgh/ | Tryckt aff Amund Nilsson | Grefwe/ Åhr 1650.

Paginering A^{12}- M^{6}. Blad A 1v er tomt. Salmerne findes A 2r - L 12v (sidepaginering 3-264, sidste side fejlagtigt 262). M r: Register öfwer the Psalmer/ som på alla Söndagar och Helgedagar heela Åhret igenom siungas. M 3v: Register öfwer thenna Psalmbooken. M 6v: Slutvignet (fugl med udbredte vinger).

Efter salmebogen kommer i eksemplaret på Bodl.Library - ikke som annonceret på håndbogens titelblad "Catechesin", men -

Ewangelia| och Epistler/ | Som i wårt käre | Fädernesland Swerige| på alla Söndagar/ Högtijder| och Helgedagar sedwanligen| läsas eller siungas om hela | Åhret.| Medh M.Thomæ Kühns Bookbindares Bekostning | vplagd och til köps fins. | Götheborgh/ | Tryckt aff Amund Nilsson | Grefwe/ Åhr 1650.

Paginering A^{12}- P^{12}. I dette skrift indgår "Kyrkeordningen" bl. L 9r lin.13 og N 7r "Een ganska nyttigh| Bönebook/ | Hwarvthinnan finnas på alla| Dagar i Wekone både Morgon och | Affton til at

bruka, och några til | sijn Siäls Saligheetz Wederqwec= | kelse, och andra flere Christeli= | ge och tienlige Böner. | Mästedeels äre vthdragne | Aff | Doct.Johanne Avenario | Egrano.

Bønnebogen rummer morgen- og aftenbønnerne til hele ugen samt en skriftebøn (pag.P 5v) og en bøn før og efter nadver (pag.P 7v og P 9r). P 10v følger Litaniet og teksten slutter P 12v lin.28 med "ENDE".

Efter bønnebogen følger med eget titelblad og egen paginering A^{12}- B^{12} "Catechesis Eller Summa aff then Helga Skrifft". Desværre er mine notater om dette skrift bortkommet. Kun vides, at det slutter pag.B 12v med den aronitiske velsignelse fra Num.6.

En nødtørftig sammenligning med eksemplaret på Kungl.Bibl. af Göteborg-håndbogen 1654 bringer flere iøjnefaldende forskelle for dagen. Titelbladet til håndbogen 1654 er trykt med kun sorte typer. Fra og med punkt V. findes denne udvidede tekst (udvidelsen fremhævet af mig):

V.Doct.Johannis Avenarij Bönebook/ *och andre Böner.*
VI. Litania.
VII. Om Christi Pijnos Historia.
VIII. Om Christi Vpståndelse.
IX. Om Christi Himmelsfärd.
X. Om Jerusalems Förstöring.

Finnes hoos M.Thomas Kuhn til köps. Götheborg/ Tryckt aff Amund Grefwe/ 1654.

At forlæggeren Thomas Kühn på dette tidspunkt har fundet det magtpåliggende at figurere på titelbladet, kan skyldes konkurrencen fra trykkerens boglade.

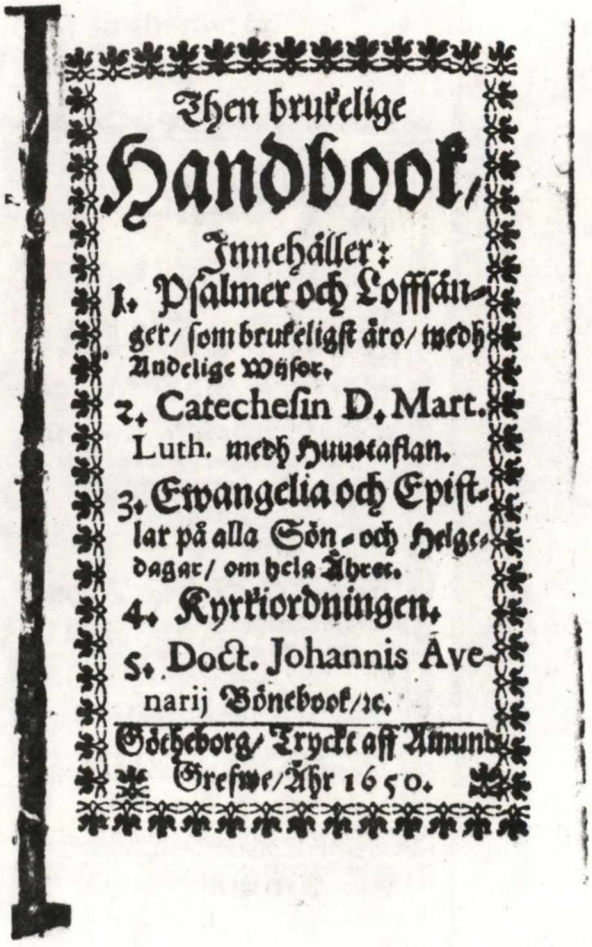
Then brukelige
Handbook,
Innehåller:
1. Psalmer och Lofsånger/ som brukeligst äro/ medh Andelige Wäsor.
2. Catechesin D. Mart. Luth. medh Huustaflan.
3. Evangelia och Epistlar på alla Sön- och Helgedagar/ om hela Åhret.
4. Kyrkiordningen.
5. Doct. Johannis Avenarij Bönebook/ &c.
Götheborg/ Tryckt aff Amund Grefwe/ Åhr 1650.

Fig.1. Titelbladet til "Then brukelige Handbook", Göteborg 1650, ekspl. Bodleian Library i Oxford, såvel som de flg. fotos gengives her med bibliotekets særlige tilladelse.

Litania, VI, er ikke nyt i 1654, idet det allerede i 1650 afsluttede bønnebogen. Men afsnit VII-X er nye og udgør tilsammen en tilføjet duodez med egen paginering, hvor sidste bevarede blad er D 11. Dette skrift indledes af "Christi Pijnos Historia", pag.A r, fortsætter i "Påske dagh. Om Christi Vpståndelse" C 4r lin.5 og "Christi Himmelsfärd" D 3v lin.5 og "Jerusalems Förstöring" D 6v lin.5.

Iflg.titelbladet til håndbogen 1650 skulle katekismen være anbragt mellem salmebogen og evangeliebogen som det 2.skrift. Men faktisk er katekismen anbragt aller bagest. Denne uoverensstemmelse er i håndbogen 1654 bragt ud af verden, idet katekismen her er anbragt som det 2.skrift. Bag denne vaklen i katekismens placering ser jeg mere end en tilfældighed. I Then Swenska Psalmboken havde katekismens plads i et par menneskealdre været mellem salmebogen og evangeliebogen, men med Petrus J.Rudbecks Enchiridion 1627 blev denne fremskudte placering opgivet, så katekismen nu kom *efter* evangeliebogen [2]. Tør man deraf udlede teologiske divergenser mellem trykkeren og bogbinderen: at Grefwe skulle være den nationalt bevidste og traditionstro, mens Kühn repræsenterer gnesiolutherdommen? Næppe! I 1654 sejrede traditionen, men samtidig slog Kühn sin status som eneforhandler af håndbogen fast.

Det er før nævnt, at både katekismen og evangeliebogen i håndbogen 1654 iflg. deres titelblade er trykt i 1650. Og det er rimeligt at føje til som et spørgsmål, om ikke også den titelløse og derfor udaterede salmebog på Kungliga Bibliotek kan være trykt i 1650? På denne baggrund kunne man vente, at de tre nævnte bøger er helt identiske med dem på Bodleian Library. Hvorvidt det er tilfældet for katekismens og salmebogens vedkommende skal her være usagt. Men der er i alt fald tale om *to forskellige udgaver af evangeliebogen, skønt trykt det samme år hos samme bogtrykker.*

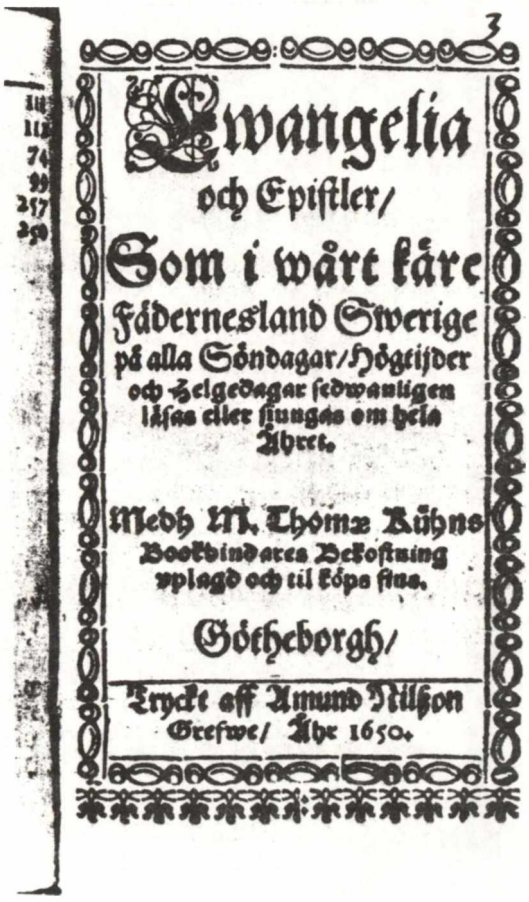
3

Ewangelia
och Epistler/
Som i wårt kåre
Fädernesland Sverige
på alla Söndagar/Högtijder
och Helgedagar sedwanligen
läsas eller sjungas om hela
Åhret.

Medh M. Thomæ Kühns
Bookbinderes Bekostning
uplagd och til köpa fins.

Götheborgh/

Trycke aff Amund Nilsson
Grefwe/ Åhr 1650.

Fig. 2. Titelbladet til Ewangelia och Epistler 1650, ekspl.Bodl.Library.

Eventuelt interesserede kan selv kontrollere dette ved at sammenligne hosstående foto, fig.2, af titelbladet fra Bodleian Library med teksten på eksemplaret i Kungl.Bibl., aftrykt i Collijns bibliografi.

EEN WANLIGH PSALM BOOK, GÖTHEBORGH, OG MULIGE FORLÆG FOR THEN BRUKELIGE HANDBOOK.

Eksemplaret på Bodl.Library af Then brukelige Handbook giver os den hidtil ukendte titel på Göteborg-salmebogen: "Een wanligh Psalm Book...". Hvis der i denne titel lyder en fordring på rollen som rigets - eller stiftets? - foretrukne salmebog, blev sådanne forventninger fra udgiverens side dog næppe indfriet. Som allerede antydet oplevede bogen måske kun at blive trykt en eneste gang, idet salmebogen i 1654-håndbogen meget vel kan være et restoplag fra 1650. Men adjektivet "wanligh" er valgt med velberåd hu, det spiller på det samme ord i titlen på de to nærmeste konkurrenter på datidens bogmarked: "Manuale sueticum Thet är Swenska *wanliga* Handböker.." 1632 (nye udgaver i 1637, 39, 43, 46, 51, 53, 55, 61, 62, 63, 65 osv) og Petrus J.Rudbecks "Enchiridion eller then Swenska Psalmboken Sampt andra små *wanligha* Handböker.. 1622 (nye udgaver 1623, 25, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 38, 43). For en ordens skyld bør også nævnes det nye officielle "Then Swenska Ubsala Psalmboken, sampt andra små *wanligha* Handböker" 1645, 49, 53, 59, 61, som måske nok har været en mulig inspiration for, men næppe har kunnet opfattes som konkurrent til "Een wanligh Psalm Book". Af udgiveren Thomas Kühns forord fremgår, at han "hafwer befunnet på thenne Orten någon Brist på then lille och wanlige Handboken",

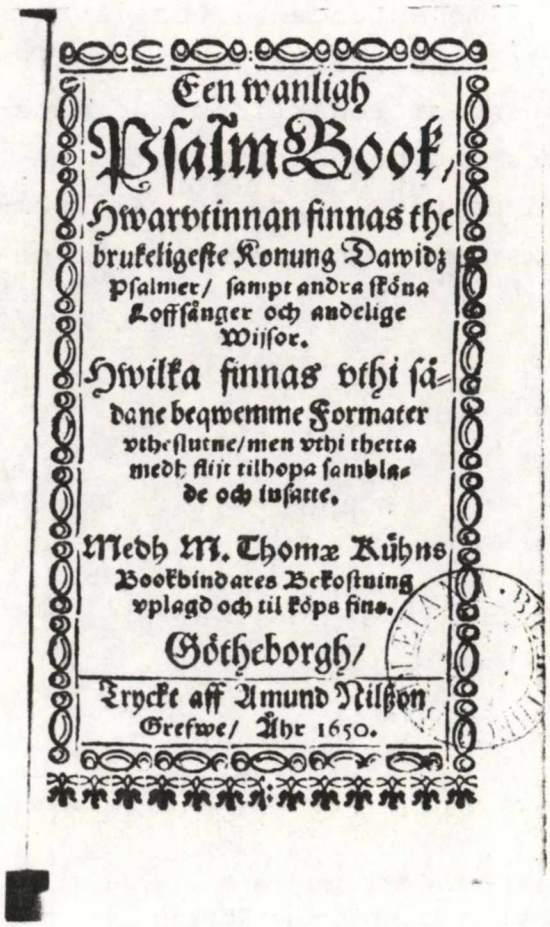
Een wanligh
PsalmBook,
Hwarvtinnan finnas the
brukeligeste Konung Dawidz
Psalmer/ sampt andra skona
Loffsånger och andelige
Wissor.
Hwilka finnas vthi sa-
dane beqwemme Formater
vthe sluine/men vthi thetta
medh flijt tilhopa samblas-
de och insatte.
Medh M. Thomæ Kühns
Bookbindares Bekostning
vplagd och til köps fins.
Göthebörgh/
Trycke aff Amund Nilsson
Grefwe/ Åhr 1650.

Fig.3. Titelbladet til "Een wanligh Psalm Book" giver værdifulde oplysninger om kilderne til denne salmebog. Titelbladet er gengivet i naturlig størrelse.

hvorfor han "henne, widh Tryckerijtz Ankomst, medh egen Bekostnadt, at förfärdigas, ther åstält". Med "then lille och wanlige Handboken" må Kühn hentyde til enten Manualet eller Enchiridiet, som er hans udgangspunkt og som hans egen udgivelse skal ses som en revision og forbedring af. Indkredsningen af Kühns forlæg har interesse ved at give os kendskab til den foretrukne privatsalmebog blandt borgerne i 1640nes Göteborg, og da vore kilder til Göteborg-menighedens historie på den tid er særdeles sparsomme, bør nye oplysninger på dette felt være kærkomne ved at være "samfundsrelevante". Da såvel Manualet som Enchiridiet tryktes i både lille og stort format, men Kühn udtrykkelig nævner "then *lille* och wanlige Handboken" og på titelbladet hentyder til tidligere "sådana beqwemme Formater" dvs. duodezer, kan vi af denne og flere andre grunde udelukke sådanne udgaver som Manualet 1639 i 8° og Enchiridiet Västerås 1627 i 4° [3] og koncentrere eftersøgningen efter Kühns hovedforlæg blandt de små udgaver af Manualet og Enchiridiet. Ingen af disse har dog været tilgængelige for denne undersøgelse, hvorfor jeg indtil næste biblioteksbesøg i Sverige må nøjes med Franséns upræcise bestemmelse af Göteborgsalmebogen som "närmast med enchiridiets uppställning" [4]. Da Fransén s.306 -312 bringer en sammenligning mellem salmebestanden i Ubsalasalmebogen 1645 og Rudbecks Enchiridion 1627, er denne sammenligning i mangel af bedre inddraget til belysning af redaktionen af Göteborgsalmebogens 147 salmer. Det anføres med henholdsvis et U eller et R, om og hvor salmerne findes i de pågældende to salmesamlinger. I nedenstående oversigt er teksterne nummereret, hvad de ikke er i kilden.

		U	R
	Om Gudz Lagh och itt Christeligit Lefwerne.		
1.	s.3 (= A 2r) Exod.20.| THesse äro the tijo Budh	1	1
2.	s.5 THen som wil en Christen heta	3	3
	Troones Articklar		
3.	s.6 WIj troo vppå alzmechtigh Gudh	7	9
4.	s.7 WIj troo vppå en Gudh, En alzmechtigen Fader	9	11
	Om HErrans Böön		
5.	s.9.FAder wår som i Himblom äst	12	21
	Om Döpelsen		
6.	s.11 WÅr HErre Christ kom til Jordan	16	24
	Om HErrans Nattward		
7.	s.13 JEsus Christus är wår Helsa	17	25
8.	s.15 GVdh ware lofwat och högeliga prijsat	18	26
	Några Andelige Loffsånger		
9.	s.16 Ps XCV.| KOmmer här och låter oss HERren Gudh prijsa	48	8
10.	s.17 Jungfrw Mariæ Loffsång | MIjn Siäl prijsar storliga HErran	4	87

				U	R
11.	s.18	S.Simeonis Loffsång	HERre, nu låter tu tin Tienare	6	15
12.	s.18	Te Deum Laudamus. D.Mart.Luth.	O Gudh wij lofwe tigh, o HERre wij tacke tigh/ Tigh Fader i Ewigheet	11	13
13.	s.20	Canticum Ambrosij & Augustini.	O Gudh wij lofwe tigh, O HErre wij tacke tigh/ Tigh ewige Fader	-	14
14.	s.22	TIgh ware Loff och Prjis o Christ		132	-
		Om Boot och Bättring			
15.	s.23	Psalm XXV.	MIn hogh från Menniskior haffwer iagh wändt	28	27
16.	s.26	Psalm.LI.	O HErre Gudh gör nådh med migh	38	29
17.	s.28	Psalm CXXX.	AF diupsens nödh ropar iagh til tigh	55	30
18.	s.29		ALlena til tigh HErre JEsu Christ	131	31
19.	s.30	Psalm CXXIV.	BEklaga aff alt mitt Sinne	140	32
20.	s.32	Psalm CXXXVII.	WIdh the Elfwer i Babylon	55	-
		Om Gudz Barmhertigheet			
21.	s.34	Psalm.CIII.	MIjn Siäl skal lofwa HERran	49	33
22.	s.36		LOfwa Gudh min Siäl i alla stund	50	34
23.	s.39	Matth.XVIII.	ENom Konung täcktes thet så	61	36
24.	s.42	Matth.XXII	EN rijker Man, wäldiger han	63	38
25.	s.45	Matth XX.	EEn Lijknelse liufligh och klaar	62	37
26.	s.48	Matth VI.	O Menniskia wil tu betänkia	59	41
27.	s.50		GVdh warder lijknat widh en Man	66	39
28.	s.54		Kommer hijt til migh säger Gudz Son	60	40
29.	s.57		MItt Hierta hwij grämer tu tigh	162	42
30.	s.60		O Fader wår högdt öfwer oss i Himmelrijk	14	22
		Om Tröst i Bedröfwelse			
31.	s.62	Psalm.XXIII.	HWad kan migh stå til trång och nöd	27	43
32.	s.63	Psalm.XXXI.	PÅ tigh hoppes iagh o HErre kär	29	44
33.	s.64	Psalm.XCI.	THen som vnder hans beskärm boor	47	45
34.	s.67		MÅ iagh icke Olyckan vndgå	163	48
35.	s.68		O Gudh förlän migh tina Nådh	145	47
36.	s.70		JAgh ropar til tigh o HErre Christ	146	49
37.	s.71		O Gudh hwem skal iagh klaga	138	50
38.	s.73		HWad min Gudh wil, altijdh thet skeer	165	52
39.	s.74		WAlsignat wari JEsu Nampn	87	53
40.	s.76	Psalm.XXXVII.	LAt thet icke förtryta tigh	30	54
		Om itt Christeligit Lefwerne.			
41.	s.77	Psalm.I.	SAll är then Man som icke går	19	4
42.	s.78	Psalm.XV.	HERre hoo skal ewinnerligh/ I tine	24	5
43.	s.79	Psalm.CXXVIII.	SAll är then man som fructar Gud	52	6
		Om Lögn och thes Löön.			
44.	s.80	Psalm XLI.	SAll är then Man som hafwer kär, Then	33	57
45.	s.82	Psalm LII.	HWij berömer tu fast tigh	39	58
46.	s.84	Psalm CXX.	Tå migh går Sorg och Nödh vppå	53	59
		Om Gudz Ord och Försambling.			
47.	s.85	Psalm XII.	O HErre Gudh aff Himmelrijk	113	61
48.	s.87	Psalm XLVI.	WÅr Gudh är oss en wäldigh Borg	35	67
49.	s.88	Psalm.LXVII.	GVdh ware oss barmhertigh och Eeld	41	68
50.	s.89	Psalm.CXXIV.	VTan HERren faller oss til	54	69
51.	s.90		O HErre Gudh tin helge Ord	120	71
52.	s.93		FRögder eder i thenna tijdh	119	73
53.	s.97	Psalm.CXLVII.	JErusalem tu helga Stadh	58	70
54.	s.98		O HErre hwad en mächtigh hoop	21	63
55.	s.99		WAka vp, waka vp i Gudz Nampn	121	75
56.	s.102		BEwara oss Gudh i tijn Ord	122	76
57.	s.103		SIgh frögde nu Himmel och Jord	117	77
58.	s.104		GVdh Fader wille wij prijsa	115	82

				U	R
59.	s.108	Psalm.LXXXII.	GVdh står i Gudz Försambling	44	84
	Om Christi Fødelse				
60.	s.110		WErldennes Frelsare kom här/ Lät see	73	88
61.	s.111	A Solis ortus cardine	WIj lofwom Christ en Konung båld	74	89
62.	s.112		WAr gladh tu helga Christenheet	75	90
63.	s.113		ALle Christne frögda sigh i thenna Högt..	78	91
64.	s.114		CHristus är födder aff een Jungfrw reen	79	92
65.	s.115		FRögder eder alle, I thenna Christenheet	88	93
66.	s.116	Gloria in excelsis.Luc.II.	ALleneste Gudh i Himmelrijk	161	97
67.	s.118		CHristus then rätte HERren	71	127
68.	s.119		ALl then ganska Christenheet	84	96
69.	s.121		EEn Jungfrw födde itt Barn i dag	81	99
70.	s.122		LOfwat ware tu JEsu Christ	77	100
71.	s.123		PUer natus in Bethlehem, in Bethlehem (først den l.lat.strofe, så oversættelsen)	85	102
72.	s.125		ESaiæ Prophetenom hände thet så	70	103
73.	s.126		O JEsu Christ som Mandom togh	72	104
74.	s.127		IN dulci Jubilo, Siunger på Jorden boo,Al	86	105
75.	s.128		SÅ skön lyser then Morgonstiern	123	79
76.	s.131		JAgh weet ett Blomster skönt och fijnt	-	-
77.	s.132	Vnder samma Thon.	HERre JEsu Christ, min Frelsare tu äst	-	-
	Om Christi Lijdande				
78.	s.134	Psalm.XXII.	MIn Gudh, min Gudh, sade Christus tå	26	106
79.	s.139	Psalm.LXIX.	HIelp migh min Gudh, min Sorgh migh qwäl	42	107
80.	s.143		HIelp Gudh at iagh nu kunde	90	109
81.	s.147		JEsus vppå Korset stodh	91	110
82.	s.149		O Gudh wår Fader i Ewigheet	89	108
83.	s.156		O Rene Gudz Lamb oskyldigt	92	111
	Om Christi Vpståndelse.				
84.	s.157		NV är kommen wår Påska Frögd	93	112
85.	s.158		CHrist lågh i Dödzens Bandom	94	113
86.	s.159		JEsus Christus han är worden	96	115
87.	s.160	Versus Intercal.	CHristus är vpstånden aff Döda	97	116
88.	s.161		GLadelig wele wij Haleluja siunga	98	117
89.	s.162		VPstånden är wår HERre Christ/ alles wår (heri dialog mellem engelen og Maria)	101	120
90.	s.164	Psalm.CX.	HERren vthi sin högsta Thron	51	125
91.	s.166		JEsus Christus wår Frelserman	-	-
	Om Christi Himmelsfärd				
92.	s.166		JEsu tu all wår Saligheet	102	122
93.	s.167		VPfaren är wår HErre Christ	104	124
94.	s.168		HWar man må nu wäl glädia sigh	-	-
95.	s.170		O Högste HErre JEsu Christ, All Nådh	-	126
	Om then helge Anda.				
96.	s.171		KOm helge Ande HErre godh	106	129
97.	s.172		NV bidie wij then helge And	108	130
98.	s.173		O Tu helge Ande kom	109	131
99.	s.173		KOm helge Ande HErre Gudh, vpfyll	107	132
100.	s.174		NÄr JEsus Christus Gudz högsta Son	-	-
	Om then H.Trefaldigheet.				
101.	s.176		HERre Gudh Fader statt oss bij	144	136
102.	s.177		O HERre Gudh aff Himmelrijk, Giff oss	130	137
103.	s.177		O Fader wår barmhertigh och godh	118	135

			U	R
		Om Fridh och Roligheet		
104.	s.178	FOrläna oss Gudh så nådeligh	148	138
105.	s.179	Versus Intercal. GVdh gifwe wårom Konung och all öfw..	149	139
106.	s.180	Psalm.XX. HErren wår Gudh ware tigh blijdh	25	140
107.	s.183	Psalm.LXXIX. O HErre Gudh betee tijn Macht	43	142
108.	s.186	Psalm.LXXXV. HERre som offta nådeligh	45	143
		Tacksäijelse och Böön Morgon och Affton		
109.	s.188	TIgh HErre mild, iagh tacka wil	151	151
110.	s.189	JAgh wil aff hiertans grunde, Tigh lofwa	152	153
111.	s.191	LVstigh aff hiertans grunde, Min Gudh iagh	147	154
112.	s.193	TIgh HErre wil iagh prijsa, I thenna	154	155
113.	s.195	JAgh tackar tigh genom tin Son	-	-
		Affton Loffsånger		
114.	s.196	CHriste som Liuus och Dagen är	156	156
115.	s.197	EFter Gudz skick går thet så til	155	157
116.	s.198	DAgen ifrån oss skrijder	-	-
117.	s.199	Vnder samma Thon. GVdh Fader wil iagh prijsa, i thenna	-	-
118.	s.202	CHriste sann Dagsens Liuus och skeen	157	159
119.	s.203	SOlen hafwer sigh ifrån oss wändt	-	-
		Om Echtenskap.		
120.	s.204	GVdh som all ting skapade	160	160
		Loffsånger effter Måltijdh.		
121.	s.206	TAcker HERranom som är ganska blijder	133	147
122.	s.206	Psalm.CXLII. LOffsiunger HErran, Loffsiunger HErran	136	149
123.	s.208	SJungom nu aff hiertans grund	135	148
124.	s.209	O Gudh tin Godheet tacke wij	134	146
125.	s.210	NV lät oss Gudh wår HErra	-	-
		Om Menniskionnes Fall och Rättfärdigheet.		
126.	s.211	AF Adams Fall är platt fördärfwat	126	16
127.	s.214	ACH wij Syndare arme	127	17
128.	s.216	HOgfärd är een Odygh så stoor	65	18
129.	s.219	GVdh aff sine Barmhertigheet	129	20
		Om Menniskiones Elendigheet		
130.	s.221	O HErre Gudh aff Himmelrijk, Hwad	100	162
131.	s.226	Psalm.XC. O HERre Gudh aff Himmelrijk, Wår Tilflycht	46	163
132.	s.229	EN syndigh Man, som lågh i Syndsens	141	164
133.	s.232	Psalm.CXXXIX. HERre tu vthransakar migh	56	83
		Om Himmelrijket och Helwetit		
134.	s.236	OM en rijk Man här siungom wij	68	182
135.	s.239	WAker vp i Christne alle, Waker vp medh	64	183
		Om Döden och Domen		
136.	s.241	MEden man lefwer i Werlden säll	164	165
137.	s.244	MEdh Glädie och Fridh faar iagh nu hän	170	169
138.	s.244	NÄr min tijdh och stund kommen är	169	168
139.	s.248	EWinnerligh är mitt Hopp til Gud	168	167
140.	s.250	WJ som lefwe på Werlden här	171	170
141.	s.251	LÄt oss thenna Kropp begrafwa	173	172
142.	s.252	HOrer til j Christrogne alle	175	174
143.	s.254	HEmligh stodh iadh(!) een Morgon	166	-
144.	s.257	WÄndt aff tijn Wrede HERre Gudh medh	143	144
145.	s.259	AL thenstund så wijdt kommit är	-	-
146.	s.260	TV ting HERre bedz iagh aff tigh	-	-
147.	s.262	MIn högste Skatt, O JEsu kär	-	-
	s.262 (i.e.264)	HERre förbarma tigh öfwer oss (i.e.Litania)		

Ubsalasalmebogen 1645 og Enchiridiet 1627 har hver 183 tekster imod Göteborgsalmebogens 147. Den sidste rummer til gengæld salmer, som ikke findes i de to større samlinger. Jfr.titelbladets oplysning om salmer, der "finnas vthi sådane beqwemme Formater vtheslutne men vthi dette..tilhopa samblade och insatte."

Følgende salmer mangler i Ubsalasalmebogen:

13. O Gudh wij lofwe tigh, O HErre wij tacke tigh, Tigh ewige F..
95. O Högste HErre JEsu Christ, All Nådh

Følgende salmer mangler i Rudbecks Enchiridion 1627:

14. TIgh ware Loff och Prjis o Christ
20. WIdh the Elfwer i Babylon + ElPs 40a, Keyser.
143.HEmligh stodh iagh een Morgon + ElPs 86 , Keyser.

Mere interessant er dog rækken af salmer, som *hverken* findes i Ubsala 1645 *eller* Enchiridiet 1627 og som derfor kan bidrage til indkredsning af yderligere forlæg for Göteborgsalmebogen. Nøjes vi i denne omgang med at antage, at Thomas Kühns *hovedforlæg* er en Manuale- eller Enchiridieudgave i lille format - et kvalificeret gæt ville det være at pege på H.Keysers Manuale Sueticum, Stockholm 1643 - , bliver dog tilbage at undersøge, hvad Kühn mener med de "Dawidz psalmer...Loffsånger och andelige Wijsor Hwilka finnas vthi sådane beqwemme Formater vtheslutne, men vthi thetta medh flijt tilhopa samblade och insatte." Kühn har altså andre kilder end manualet/enchiridiet. Men hvilke? Interessant er her den afsluttende salme, *MIn högste Skatt, O JEsu kär*, der seks år forinden var blevet oversat til svensk efter Bartholomæus Ringwalds *Herr Jesu Christ du höchstes Gut* og lanceret i en andagtsbog [5]. Det er dog ikke herfra, lånet er gjort, men fra H. Keysers "Een lijten Psalm Book..", Stockholm 1648.[6] Fra denne bog er også hentet i alt fald *AL thenstund så wijdt kommit är*, (nr. 145), og måske endnu nogle af de tekster, som ikke findes i Ubsala 1645 og Enchiridiet 1627. Nu er Keysers salmebog fra 1648 en stærkt forkortet udgave af En liten Psalmbok 1626 (genoptrykt i alt fald i 1642 og 1650) [7]. Måske kunne En liten Psalmbok-traditionen i øvrigt [8] bringe flere af Thomas Kühns forlæg for dagen. En liten Psalmbok 1614 (i ældre forskning kaldt "Andelige Psalmer och Wijsor" efter sideoverskriften) viser sig at have leveret et betragteligt tilskud til Göteborgsalmebogen. Følgende række af salmer, der *hverken* forekommer i Ubsala 1645 *eller* Enchiridiet

findes på to nær alle i En liten Psalmbok 1614 (forkortet ElPs) og nogle af disse som sagt tillige i En lijten Psalm Book 1648 (forkortet Keyser) [9].

76. JAgh weet ett Blomster skönt och fijnt	ElPs 55a	
77. HERre JEsu Christ, min Frelsare tu äst	ElPs 59,	Keyser.
91. JEsus Christus wår Frelserman	ElPs 67	
94. HWar man må nu wäl glädia sigh	ElPs 74,	Keyser.
100. NÅr JEsus Christus Gudz högsta Son	ElPs 70	
113. JAgh tacker tigh genom tin Son	ElPs 122	
116. DAgen ifrån oss skrijder	ElPs 120a	
117. GVdh Fader wil iagh prijsa, i thenna	ElPs 120	
119. SOlen hafwer sigh ifrån oss wändt	ElPs 99	
125. NV lät oss Gudh wår HErra	ElPs 102b,	Keyser.
145. AL then stund så wijdt kommit är		Keyser.
146. TV ting HERre bedz iagh aff tigh	ElPs 98b,	Keyser.
147. MIn högste Skatt, O JEsu kär		Keyser.

Der er ovenfor peget på H.Keysers Manuale Sveticum 1643 som et muligt hovedforlæg for Een wanligh Psalm Book. Det er ikke det rene skud i blinde. Nogle hastige notater fra en flygtig gennembladning af bogen lader formode, at dispositionen af salmebestanden ligger Göteborgsalmebogens nærmere end Enchiridiets. Også når Manualet 1643 ses i forhold til hele Then brukelige Handbook 1650, anes et muligt forlæg. Således er de fælles om at bringe Avenarii bønnebog som deres sidste bog. Avenarii bønner i Göteborg-trykket er kun et udvalg, nemlig foruden morgen- og aftenbønnerne nr.XVII, XVIII og XXI fra 1610-oversættelsen. Samtlige disse bønner forekommer også i det lidt større udvalg i Manualet 1643 og kan være hentet herfra. Til og med bønnebogens afsluttende litani genfindes her.

Også titelbladet på Catechesis 1650 stemmer helt overens med katekismen i Manualet.

En præcisering af benyttede forlæg kan være nyttig af flere grunde. Bl.a. kan den oplyse om udgiverens indsats og måske identitet. For nok står Thomas Kühn som udgiveren og forfatter af bogens forord. Men han har næppe som bogbinder af fremmed oprindelse - han var tilknyttet byens tyske menighed [10] - haft tilstrækkelige teologiske og historiske forudsætninger til ret meget andet end mekaniske reproduktioner og nødtørftige justeringer af

forhåndenværende åndelige svenske håndbøger. I tilfælde af så stor afstand mellem forlæg og færdigt resultat som mellem Enchiridiet 1627 og Een wanligh Psalm Book, må Kühn have haft hjælpere til rådighed, f.eks. blandt det nyoprettede gymnasiums lektorer eller byens gejstlige.

FORMÅLET MED THEN BRUKELIGE HANDBOOK

Then brukelige Handbook, bogbinder Kühns nytårsgave til Göteborgs magistrat, er den første bog, der er trykt i Göteborg: "Tryckerijtz, på thenna Orten, Förstling".

Formålet med denne bog kan med held ses i sammenhæng med trykkeriets øvrige virksomhed. Et par historiske oplysninger er her nyttige. Allerede i 1646 havde daværende syndicus - en betroet embedsmand i magistraten - Lars Broman anmodet regeringen om, at byen måtte privilegeres med oprettelsen af et trykkeri, men først i 1650 lykkedes det Göteborg Stifts nye superintendent Ericus Erici Brunnius at kalde bogtrykker Amund Grefwe hid fra Nyköping. For at holde på ham måtte der senere et privilegium til af 9.januar 1653, der gav bogtrykkeren ret til at "opläggia, tryckia och dher i provincierne försällia..*ABC-boken* på Latin och Svenske, *Lutheri Catechismus*, den wanlige *Psalm-* och *Evangelijboken*, *Donatus*, *Compendium Haffenreferi* och andre små Scholeböcker, som i Scholeordningen nampngifves och i Scholer och Gymnasierne anthen hele eller styckewijs läses; och dhes förthen alle tienlige och approberadhe Swenske böker giordhe och transfereradhe; och ingen hafwe macht honom sådant att wägre, eller deruthinnan något hinder tillfoga." [11] Det er fejltolkning af privilegiet at konkludere, at Grefwe i 1653 "lemnades frihet att, med andras uteslutande, sälja böcker, och han blef sålunda Göteborgs förste bokhandlare i egentlig mening.." [12]. Nej, privilegiet forbyder skam ikke andre såsom Thomas Kühn at udgive og sælge bøger i Göteborg Stift, men tillader bare undtagelsesvis en provinsbogtrykker i bekneb en begrænset forlæggervirksomhed. I vor sammenhæng har privilegiet interesse dels ved at Luthers katekismus og "den wanlige Psalm- och Evangelijboken", dvs. det meste af Handboken nu forhandles af trykkeren jævnsides med udgiveren, dels ved at disse bøger optræder i en skolebogssammenhæng.

Grefwes privilegium på at forhandle Kühns håndbog må have været udgiveren en streg i regningen. På titelbladet til 1654-udgaven

føjede han nu demonstrativt til, at bogen forhandles "hoos M. Thomas Kuhn". Den 4.december 1657 kom det til en retssag de to mænd imellem, fordi Grefwe havde bedraget Kühn i hans næring. I sit forsvar henviser Grefwe til den praksis, at man ikke kan nægte en bogtrykker ret til at gøre sig nogle eksemplarer til eget brug, selv om en anden har betalt materien. Således havde en af Grefwes svende, i stedet for nogle ham af Kühn lovede, men aldrig modtagne drikkepenge, fået 100 eksemplarer af en salmebog, skønt arbejdet var "förackorderadt" [13]. Det er vel "Een wanligh Psalm Book", der her indgår i en tuskhandel. Som skolebog har den forholdsvis nemt kunnet omsættes.

Ved Brømsebrofreden i 1645 var Halland og Bohuslen blevet annekteret af Sverige. Ved kgl. brev af 14.januar 1646 kom Bohuslens søndre provsti sammen med Halland under Göteborg Stift, som indtil da omfattede Västergötland, Dalsland og Värmland. For den i sommeren 1647 indsatte superintendent Ericus Brunnius og hans efterfølgere blev det en del af embedets forretninger at bidrage til forsvenskningen af de dansk-norske provinser. Gymnasiet i Göteborg, som Brunnius fik oprettet i 1648, skal ses som et led i disse bestræbelser. Det skulle være en "grænseskole", beregnet til at suge opvakte unge fra Halland og Bohuslen til sig og gøre gode svenskere ud af dem. Mange betakkede sig og foretrak den længere rejse til København. Truslen om,at den, der ikke havde studeret ved svenske skoler og akademier, måtte afstå fra befordring til hallandske præsteembeder [14], taler for sigselv om okkupationsmagtens manglende frisind og frihedstradition. Men i øvrigt havde truslen kun ringe virkning. Befolkningen krydsede myndighedernes planer ved at hente sine præster fra Sjælland, Skåne og Jylland [15]. Ved superintendentens befaling i 1663 om for fremtiden kun at ansætte svenske præster og ikke "Danskere og Jyder" strammedes kursen vel, og fra slutningen af 1660erne dukkede de første svenske præster op ude på landet [16]. Det ser således ikke ud til, at Göteborgs gymnasium har haft nogen ligefrem magnetisk tiltrækning på danske og norske i 1650erne. Men det udelukker jo ikke, at det var det, der havde været en af hensigterne med gymnasiet. Og dermed også med Amund Grefwes trykker- og forlæggervirksomhed, hvoraf den sidste iflg.privilegiet udstraktes til hele stiftet indbefattet de annekterede områder.

Selv om jeg har måttet afstå fra en nærmere analyse af indholdet af Göteborg-håndbogen 1650 og dens salmebog, må jeg anse det for rimeligt på baggrund af Brømsebrofreden og dens virkninger for Göteborg Stift at stille det spørgsmål, om ikke Then brukelige Handbook bl.a. og måske især skal ses som et instrument i forsvenskningsprocessen mod de dansk-norske områder. Håndbogen har så måske i det hele taget skullet bidrage til en øget stiftsbevidsthed i det unge og hurtigt forvoksede stift. Dermed er det også sagt, at initiativet til denne publikation ikke bare er udgået fra en privatperson (Kühn), men har åndelige - kyniske! - bagmænd i stiftets kirkelige administration. Folk, som har været fuldt bevidste om salmebøgers betydning i en national grænsekampsituation. Ved hjælp af rim, rytme, musik og religion skulle nu svensk sprog og tankesæt lempes ind i unge ubefæstede sjæle. Det er den uskyldige begyndelse på den udvikling, der kulminerer i stiftssynoden i Göteborg den 22.september 1685, hvor tiden er moden til at konfiskere dansk kirkelig litteratur i alle hallandske og bohuslenske sogne samt foranstalte et genoptryk i Göteborg af den nu tabte, men dengang effektive, skånske forsvenskningssalmebog, som biskoppen i Lund, Canutus Hahn, havde udgivet [17].

Det var værd at få klarlagt, om der i Göteborg Stift i 2.halvdel af 1600-tallet opstår en for stiftet egen salmebogstradition og om og i hvor høj grad en sådan tager hensyn - positivt eller negativt - til de annekterede dansk-norske provinsers traditioner. Med den viden vi ellers har om skånselsløs forsvenskning af de skånske landsdele er der ganske vist næppe grund til megen forhåndsoptimisme, men det bør ikke på forhånd udelukkes, at danske traditioner var stærke nok til at præge stiftets salmesang. - Gid dog de svenske kirkelige myndigheder engang vil komme til forståelse af værdien i disse traditioner! Der kunne komme en rigere svensk salmebog ud af at respektere 120 års dansk salmesang i de dele af det nuværende Sverige, hvor man i dag havde sunget dansk, om kristenfolket selv havde kunnet vælge -

Selv om der er al mulig grund til at se nationalpolitiske og kirkepolitiske motiver bag Then brukelige Handbook, kan andre interesser dog samtidig være tilgodeset. Som den i stiftet autoriserede salmebog til brug ved sognemenighedernes gudstjenester har bogen næppe fungeret, selv om nogle håndskrevne linier forrest i

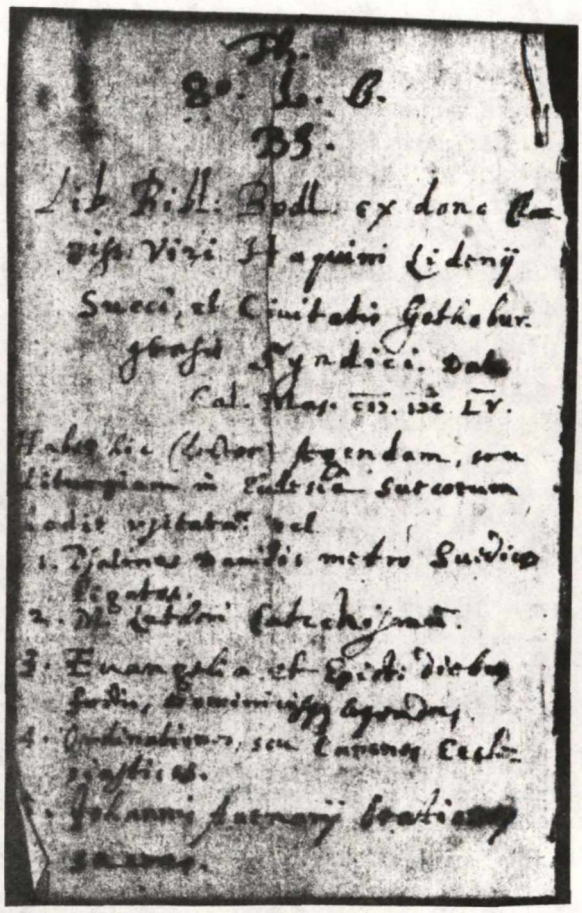

På et hvidt blad umiddelbart inden titelbladet til Then brukelige Handbook 1650 findes på versosiden disse oplysninger om eksemplarets proveniens - jfr.side 130 - og indhold. Er det mon donators egne oplysninger og håndskrift eller en bibliotekars?

---

eksemplaret i Bodleian Library meddeler, at bogen rummer den i brug værende liturgi i den svenske kirke og vel dermed også gudstjenestesalmerne.

Snarere kunne man overveje Nat.Franséns tese om at manualetrykkene har haft deres største anvendelse som tekstbøger ved de adelige godsejeres husandagter [18]. Fransén mener, at den gnesiolutherske højadel tog afstand fra Ubsalasalmebogen 1645 til fordel for separate salmebøger af en anden karakter, nemlig med det gnesiolutherske Petrus J.Rudbeck - enchiridies opstilling og rubrikker. Fransén hævder til støtte for sin tese, at manualerne så godt som alle er tilegnet kongelige personer, højadel eller adelige råder. Ubsalasalmebogen 1645 derimod savnede sådanne dedikationer. Kun i en 1650-udgave, trykt i manualeformat af Meurer i Stockholm, findes en dedikation, men da vel at mærke til Stockholms statholder, borgmestre og råd, hvilket netop understreger denne bogs alment borgerlige karakter, hævder Fransén[19].

Hertil er at sige, at Then brukelige Handbook, som Fransén selv karakteriserer som "närmast med enchiridiets uppställning" [20], kommer på tværs af denne tese ved sin tilegnelse til Göteborgs magistrat.

I denne magistrat fandtes i 1650 iflg.Kühn kun to adelige:
Justitiepræsidenten (siden 1640 og til sin død i 1653) Peder Knutsson Bäfverfelt. 21)
Hans Maklier. Indvandret skotte af en kendt skotsk æt. Sad i byrådet 1632-1650. 22) Bogbinder Kühn anser ham for adelig:"Wälbyrdig". 23)
Flere af de øvrige i dedikationen nævnte adledes de følgende år: den nylig udnævnte syndicus og senere justitiepræsident Gerard von Lengerke således i

1660 under navnet Leijoncrantz 24); handelspræsidenten Israel Noræus adledes under navnet Norfelt 25). Hans Spalding var rådmand 1639-1667 og handelspræsident 1658-67. Han var indvandret skotte og hævdede at være adelig 26), men Kühn titulerer ham ikke som sådan! Den tidligere bygningspræsident 1639 -50 Peder Eriksson må åbenbart være gået ud af rådet det samme år, siden han ikke er nævnt i Kühns liste over rådmænd 27). Han blev adlet i 1639 under navnet Rosensköld og tituleredes "ädel och manhaftig" 28)

Vi kan konstatere, at Kühn ikke gør noget stort nummer ud af specielt de adelige i Göteborg, siden Peder Eriksson Rosensköld ikke nævnes og Hans Spalding ikke smigres med en titel. De i dedikationen nævnte personer figurerer der udelukkende p.g.a. deres plads i magistraten. Det skulle således være sandsynliggjort, at Then brukelige Handbook ikke sigter mod at blive taget i brug ved adeliges privatgudstjenester.

Da flere af de i dedikationen nævnte er udlændinge - burggreven Daniel Lange var landflygtig holstener, Jürgen og Gerard von Lengerke (fader og søn) indvandrede tyskere, Johan Braun stammede fra Lübeck - og medlemmer af den tyske menighed (Braun var "Älteste" her), tør man regne med, at det er begrænset, hvilken personlig glæde og opbyggelse kommunalpolitikerne har haft ved bogbinder Kühns nytårsgave. Alt peger i retning af politiske motiver bag udgivelsen.

THEN BRUKELIGE HANDBOOK I OXFORD

Endnu et navn fra Göteborgs magistrat vil fremover være knyttet til håndbogen 1650: Haquinus Lidenius alias Håkon Bengtsson, der i 1653 efterfulgte Gerard von Lengerken i embedet som syndicus. Det er hans fortjeneste, at et eneste eksemplar af byens første trykte bog bevaredes for eftertiden.

Lidenius var en ung velbegavet karrierediplomat med en fortid som bl.a. privatsekretær for Karl Gustavs svoger, grev Magnus Gabriel de la Gardie. Måske skal hans Englandsrejse sættes i forbindelse med, at han lærte den engelske ambassadør Bulstrode Whitelocke at kende under dennes besøg i Göteborg i november 1653. Han ledsagede ambassadøren på den videre rejse til Uppsala, og Whitelocke gav siden den unge embedsmand et smukt skudsmål. I juni 1654 sendtes Lidenius med kgl. anbefalingsskrivelse til Cromwell i England [29] for at udvirke tilbagegivelse af göteborgske købmænds ejendom, der var blevet beslaglagt af engelske kaprere. At Lidenius under sit lange Englandsophold også havde andet for, fremgår af henved lo breve, som han fra London sendte sin tidligere velynder Magnus Gabriel de la Gardie. I disse breve er der ikke ét ord om

hvervet for byen Göteborg, men så meget mere om de aktuelle politiske forhold i England, især om en sammensværgelse mod Cromwell, som dog blev forpurret. Lidenius´ sidste brev fra London er dateret den 4.maj 1655. Sandsynligvis vendte han kort efter tilbage til Sverige, men kun for atter den 18.august samme år at være i London, som han dog snart måtte forlade for at følge Dronning Kristina til Italien. I denne sidste mission synes Lidenius at have været Magnus Gabriels spion med det formål at holde et vågent øje med dronningen [30]. Spioner lever farligt. Allerede den 1.marts 1657 var Lidenius en død mand!

Svensk salmebogshistorie er ikke for folk med sarte nerver. Det er artige ting, der er blevet antydet om hensigten med udgivelsen af Een wanligh Psalm Book. Til dette kan nu føjes, at det var en højt placeret agent i det svenske efterretningsvæsen, der efterlod et komplet eksemplar af denne farlige salmebog i Bodleian Library. Hvilke planer har hans bagmand, den store passionerede bogsamler Magnus Gabriel de la Gardie haft for med fornemme engelske bogsamlinger i 1655? Mon af samme tvivlsomme art som dem, han virkeliggjorde på danske herregårdsbiblioteker et par år senere? [31] Eller var det kun den alfabetiske katalogisering af bogbestanden i Bodleian Library, han lod Lidenius rekognoscere med senere efterligning i Sverige for øje?

Allerede tre dage efter Lidenius´ besøg i Oxford den 1.maj 1655 er han i London på vej hjem til Sverige. Nogle måneder senere er den travle, svenske agent - "salmebogsagenten" - atter på farten, turen går til Rom. Er dette mon et nyt værdifuldt spor for den videre jagt på intakte svenske salmebøger?

+

Hvad har nu alt dette med *Grundtvig* at gøre, vil man spørge i disse opstemte septemberdage, hvor enhver dansk hymnopat har ét og kun ét navn på læben? Jo, det er da let at se! I Grundtvigs ånd ser det trænede øje straks sammenhænge, også hvor der vitterlig ingen er. Det er naturligvis Grundtvigs visioner om Göteborg, der skal fejres med disse indledende danske hymnologiske prøveboringer i den til lejligheden opdukkede Göteborgsalmebog - den salmebog, der mere end nogen anden binder Danmark, Norge og Sverige sammen.

Odden, den 8.september 1983.

Rettelse: Side 129 lin.12 skal "Allermindst" rettes til "I det mindste".

N O T E R

1. Nat.Fransén: Koralbok till Then swenska Ubsala Psalmboken 1645. Första Delen. Liturgia Suecana ser.B.vol.III:2, Stockholm 1940. S.274f i den værdifulde "Översikt över Then swenska Psalmbokens historia till och med Ubsalapsalmboken 1645. "Catechesis" og "Evangelia och Epistler", Grefwe 1650 er beskrevet i I.Collijn: Sveriges Bibliografi 1600-talet, Uppsala 1942 bd.I sp.542, 246 og 358.

2. Fransén 224.

Side 135 f.o. Da Collijns beskrivelse af Kungl.Bibl.s eksemplar af "Ewangelia" 1650 viser sig at være ret nødtørftig, skal dets afvigende tekst på titelbladet gengives her: "Medh M.Thomæ Kühns/ | Bookbindares Bekostning vp=| lagh och til köps fins.| Götheborg/ | Tryckt hoos Amund Nilsson | Grefwe/ Åhr 1650." Der er også andre varianter, f.eks. i bønnebogstitlen N 7r, der viser, at det er et andet oplag end eksemplaret i Bodl.Libr.

3. Enchiridiet 1627 kan også lades ude af betragtning p.g.a. den side 134 nævnte placering af katekismen til sidst.

4. Fransén 275.

5. Nemlig Ludovicus Bayly´s Praxis Pietatis Thet är: Gudachtigheetz Ofning..på Swenska förwänd, Genom Ericum Schroderum..trykt H.Keyser 1644. Salmen må antages at være oversat af Ericus Schroderus. Emil Liedgren: Svensk Psalm och andlig visa, Uppsala 1926 238. David Lindquist: Studier i den svenska andaktslitteraturen under stormaktstidevarvet med särskild hänsyn till böntröste- och nattvardsböcker, Uppsala 1939 65f. Esbjörn Belfrage: 1600-talspsalm. Litteraturhistoriska studier, Lund 1968 45 note 48. J.W.Beckman gør i sin psalmhistoria, Sthlm 1845-72 s.493f opmærksom på, at Søren Jonæsøn i Danmark har oversat salmen med titlen O Herre Christ, du dyre Skat, aftrykt Brandt & Helweg I nr.500.

6. Jens Lyster: En liten Psalmbok - en svensk 1600-talstradition, Hymnologiske Meddelelser 1976 40. Fransén 274. Collijn I sp.731.

7. Hymn.Medd.1976 39f.

8. Jens Lyster: En liten Psalmbok - en svensk 1600-talstradition, Hymn.Medd. 1974 157-180, 1975 114-134, 1976 31-42. Erik Eriksson: Ännu en upplaga av En liten psalmbok, Hymn.Medd.1976 44f. Erik Eriksson: Några nyfunna äldre svenska tryck som bl.a. justerar den svenska psalmbokshistorien, Nord.tidsskr.f.bok- och biblioteksväsen 62-63 (1975-76) 81-85. Allan Arvastson: Ett halvt sekel av svensk psalmhistoria i ny belysning, Svensk Teologisk Kvartalsskrift 3/78 135-137.

9. Nummereringen af teksterne i En liten Psalmbok er den, der benyttes i artiklerne i Hymn.Medd.1974-76. Det betyder, at alle numre med vedføjet bogstav, f.eks. ElPs 55a, er kommet til i den af Forsius i 1608 (1614) besørgede udgave, mens de andre numre allerede er med i T.J.Rhyacanders udgave Rostock 1602. Nr.20 og 143 i Göteborgsalmebogen, der mangler i Rudbecks Enchiridion 1627, se side 140, findes ligeledes i ElPs (nr.40a og 86) og i Keyser 1648.

lo. W.Berg:Samlingar till Göteborgs Historia bd.I-III, Stockholm 1882. Bd.I 298 omtales i 1657 mester Thomas Kühn "buchbinder" som fadder, ligesom han også iflg.bd.III 57 stod fadder til Herr Hanss Jörgens töchterlein Judith. Iflg.III 461 er Thomas Kühn 30.Junij 1661 "zur Erden bestetiget". En søn af "Tomas Kuen" døde i 1637 den 27.dec., Berg III 439. Oplysningerne stammer fra den tyske Christine Kyrkas kirkebøger. Med Kühns mildest talt knudrede svensk in mente, se side 131f, er det usandsynligt at forestille sig ham som redaktør af en svensk salmebog.

11. Wilhelm Berg: De äldre boktryckarne i Göteborg, i Boktryckeri-kalender 4. årg.1896 4.

12. Wilh.Berg 1896 7.

13. H.Fröding: Berättelser ur Göteborgs äldsta historia, Göteborg 1908, 292.

14. Helge Almquist: Göteborgs Historia, Göteborg 1929. Bd.I 777f. Gösta Engström: Boktryckare och bokproduktion i Göteborg under 1600-talet, i Nordisk boktryckarekonst 1956, 46 og 111. Knud Fabricius: Skaanes overgang fra Danmark til Sverige. Studier over nationalitetsskiftet i de skaanske landskaber i de nærmeste slægtled efter Brømsebro- og Roskildefredene.Kbh. 1906. Reprografisk genudgivet af Selskabet for udgivelse af kilder til dansk historie, Kbh.1972. 1.del (1645-1660) 22. Yngve Bogren: Den kyrkliga försvenskningen av skånelandskapen och Bohuslän, Sthlm.1937 23.

15. Fabricius 28.

16. Fabricius 2.del. Den skaanske Provins (1660-1676) 146.

17. Om dette tabte forlæg for endnu en formodet tabt Göteborgsalmebog véd vi gennem Canutus Hahns breve, at han i slutningen af januar 1682 var beskæftiget med at lade en svensk håndbog og salmebog trykke og at han derigennem håbede "at innom få åhr det swänske språchet skal här i orthen så wahra introducerat, at det aldrig mehr skal kunna här uthrothas." I april samme år hedder det videre om salmebogsarbejdet, at "..nu är jag i werk medh at läthe tryckia en swänsk psalmbok med dhe bekandteste psalmer som komma öf:r eens med danske melodien, een deel låtet försuenska så at när dhe gamble siunge danske språket kunne dhe unge, som uthi boken lärdt segh, siunge swänske, och ändtl., när dhe gamble falle af, är rehne swänsken då öfwer alt." Biskoppen formodede, at såvel salmebøger som alterbog skulle være færdige til pinse. Trykningen af bøgerne gik langsommere end ventet. Endnu ikke den 10.juli var de færdige. Men det er de dog i februar 1683, hvor biskoppen opfordrer provsterne til hos bogtrykker Haberegger i Malmø at hente et eksemplar af salmebogen til hver kirke i herredet. Salmebøgerne har åbenbart indeholdt anvisninger om de salmer, der skulle synges ved gudstjenesterne. Biskoppen forklarer nemlig, at klokkerne skal rette sig efter "den anordning, som om psalmerna til hwar söndag däruthinnan finnes." Det må være denne salmebog, der sigtes til i 1685-synoden i Göteborg med beslutningen om "at en lijten psalmbok, som är tryckter i Malmö, innehållande så många af våre svenske psalmer som äre af lika Melodie och stämma med de Danske, skulle här i Göteborg til 2,000 exemplar i beqvämare format och med bättre stil upläggas.."
Yngve Bogren: Den kyrkliga försvenskningen av Skånelandskapen och Bohuslän. Studier till den s.k.uniformitetens genomförande 1645 - omkring 1750, Stockholm 1937 168.179.184.223f. E.Belfrage: 1600-talspsalm, Lund 1968 34f. C.W.Skarstedt: Göteborgs Stifts Herdaminne ur kyrkan och skolan, Lund 1885 62, hvor dog 1685-synoden dateres til 1675, en fejl, der overtages af flere forskere, således også K.Fabricius II 146. Om forsvenskningsarbejdet på salmebogsområdet i de tidligere danske landskaber kan i øvrigt læses hos E.Belfrage i kapitlet "Psalmernes roll i försvenskningsarbetet" 27ff, om et Göteborgmanuale 1668 og dets oversættelser fra dansk 38f.

18. Fransén 238. 19. Fransén 271f. 20. Fransén 275, se note 4.

21. Helge Almquist: Göteborgs Historia. Grundläggningen och de första hundra åren bind I-II, Göteborg 1929. Bind I omfatter perioden 1619-1680, i bind II findes et værdifuldt navneregister. Bd.I 350.361.372.

22. Almquist I 87. 23. Derved forklares også en oplysning hos Almquist I 568 om at rigets råder ved hans hustrus begravelse fulgte ligtoget til kirken. En sådan ære blev ellers ikke borgerlige rådmænd til del, men det var denne rådmand jo så altså heller ikke.

24. Almquist I 372.

25. Almquist I 370. Noræus´ efterfølger i syndicus-embedet - og Gerard von Lengerkes forgænger her - blev Lars Broman i 1645. Han ophøjedes til adelsstanden 28.januar 1653. Almquist I 389.

26. Almquist I 320.

27. Imod Almquist 87, der anser ham for at være forblevet i rådet indtil 1656.

28. Almquist I 150f. Om Lange, von Lengerke og Braun i det følgende se Almquist I 110.319.767.

29. Almquist I 390.653. Om Whitelocke´s besøg også H.Fröding: Berättelser.. 1908 274-280. 305.

30. H.Fröding: Berättelser 1908 305f.

31. Det er grev de la Gardies uvisnelige fortjeneste, at Holger Rosenkrantz den Lærdes fornemme bibliotek i dag findes i Kungl.Biblioteket i Stockholm.

ENGLISH SUMMARY

By Niels Lyhne Jensen

The hypothesis advanced by the Swedish hymnologist, N.Fransén, that a Swedish hymn-book had been printed at Gothenburg as early as 1650, has been confirmed by the discovery of Een wanligh Psalm Book - "a common hymn-book" - Götheborg 1650 in the Bodleian Library, Oxford.

The hymn-book is included as part I of a beautifully preserved copy of Then brukelige Handbook Götheborg 1650 (shelf number 8°, L 6, Th.BS), which also contains Luther´s catechism and the Sunday gospels and epistles as well as an extract from Johan Avenarius´s Prayer-Book. All books seem to represent hitherto unknown impressions. The find is all the more interesting as it is evident from the prefatory dedication to the Municipality of the City of Gothenburg, dated 21st December 1650, that the manual is the first book to be printed in Gothenburg.

The principal model for the manual appears to be the not yet identified manual or enchiridion edition that was used in Gothenburg in the 1640es. But other sources have been drawn on, as for example Een lijten Psalmbook, Stockholm 1648, and S.A.Forsius´s En liten Psalmbook. As the German publisher, Thomas Kühn the bookbinder, is unlikely to have been in charge of the editing of the manual, it is reasonable to seek his editor among the masters of the junior school and the grammar school or among the clerics of the diocese.

The Swedish conquest of the Dano-Norwegian counties of Bohuslen and Halland strongly affected the administration of the new Gothenburg Diocese. The foundation of the city grammar school in 1648 and the setting-up of a printing-house is to be seen as directly connected with this situation. One must assume that the first book of Gothenburg, like other subsequent books from the city press, was for the use in schools while functioning as an important tool in turning the population into Swedes.

The copy of the manual at the Bodleian is recorded as being donated to the Library by Haquinus Lidenius, an official of the Municipality of Gothenburg, on 1st May 1655. The said gentleman appears to have been a highly placed agent of the Swedish intelligence service as well. With the status of a diplomat he visited England in 1654-55, during which stay he currently briefed Count Magnus Gabriel de la Gardie, the King´s brother-in-law, on political affairs. Count de la Gardie was a passionate book-collector, whose interest in choice Danish manor house libraries did much to augment the holdings of Swedish libraries. The visit of his trusted servant to the Bodleian Library suggests that the Swedish count also took an interest in English libraries.

MINDES VI EN FULDTRO VEN

OM EN GRUNDTVIG-SALMES KIRKELIGE OG FOLKELIGE SAMMENHÆNG

VED PETER BALSLEV-CLAUSEN

I

Grundtvigs salmedigtning var en del af hans totalopgør med oplysningstidens rationalistiske indsnævring af det folkelige og det kirkelige virkelighedsbegreb. Med egne øjne havde han set, hvordan *Evangelisk-kristelig Psalmebog* (1798), der var gået på kompromis med den rationalistiske tidsånd, i bogstaveligste forstand havde taget livet af den folkelige salmesang [1], samtidig med, at "mange rare Samlinger af Selskabssange" [2], som han meget betegnende kaldte de samlinger af salmer og religiøse digte, der udkom i tiden både før og efter *Evangelisk-kristelig Psalmebog* [3], gjorde deres til yderligere at udvande salmesangen og salmebegrebet. Fra første færd sætter Grundtvig sin egen salmedigtning ind i opgøret med sin samtids salmesang og salmedigtning [4], og det samme gælder hans udtalelser om salme- og salmebogsspørgsmål [5]. Efter spredte tilløb i 1820rne og begyndelsen af 30rne samler Grundtvig sit opgør med den rationalistiske salmesang i *Sang-Værk til den Danske Kirke* fra 1836-37, hvor han både genindfører den gamle salmesang i hele dens styrke og bryder afgørende igennem til den nye salmesang, der skal afløse og videreføre den gamle. Et godt eksempel på, hvordan Grundtvigs frontstilling forløb i forhold til nyt og gammelt, kirkeligt og folkeligt, er salmen *Mindes vi en fuldtro ven*, der har nr. 372 i *Sang-Værket*s 1. bind fra 1837 [6].

II

Grundtvig skriver i Sang-Værket, at *Mindes vi en fuldtro ven* er digtet "Efter 'If human kindness meets return'". Salmen står sammen med en række gendigtninger af engelske - og angelsaksiske - salmer og passer derved ind i det skema, som ikke mindst sidste halvdel af Sang-Værket er bygget op over, idet Grundtvig her har ønsket at gengive de seks hidtidige hovedmenigheders, den hebræiske, den græske, den latinske, den engelsk-angelsaksiske, den tyske og den nordiskes [7] salmesang. Der er ikke megen lighed mellem den angelsaksiske salmedigtning og 'If human kindness meets return",

men sidstnævnte er et udmærket eksempel på engelsk salmedigtning i Grundtvigs samtid. Salmen er skrevet af Gerard Thomas Noel (1782-1851) [8], der har den med i sin udgave af "A Selection af Psalms and Hymns from the New Version of Church of England and others; corrected and revised for Public Worship" fra 1810. Noels salme består af 4 strofer, hver på fire linier med stavelsesantallet 8 6 8 6; versemålet er jambisk med mandlig udgang og linierne rimer på hinanden a b a b.

Gerard Thomas Noel:

A Selection of Psalms and Hymns (1810)

1. If human kindness meets return,
   And owns the grateful tie;
   If tender thoughts within us burn,
   To feel a friend is nigh, -

2. Oh! shall not warmer accents tell
   The gratitude we owe
   To Him who died, our fears to quell,
   Our more than orphan's wo!

3. While yet his anguish'd soul survey'd
   Those pangs He would not flee;
   What love his latest words display'd,
   "Meet and remember me!"

4. Remember Thee! thy death, thy shame,
   Our sinful hearts to share!
   O memory! leave no other name
   But His recorded there!

Her fra Grundtvigs eksemplar af J. Montgomery:
The Christian Psalmist, 4. udg. Glasgow 1826.

"If human kindness meets return" har i James Montgomery's salmeantologi *The Christian Psalmist*, som Grundtvig sandsynligvis har lånt i forbindelse med udarbejdelsen af *Sang-Værket*, og som han et par år senere fik foræret af den engelske præst i Helsingør, Nugent Wade [9], overskriften "Remenbrance of Christ". Denne overskrift angiver indholdet. Strofe 1 begynder og strofe 2 fortsætter en sammenligning mellem de følelser man nærer ved tanken om på den ene side menneskers venlighed og venskab, og på den anden side Guds selvopofrelse i Jesus Kristus. De to sidste strofer handler om, hvordan Kristus beder os om at erindre ham og hans offer (strofe 3),

og hvordan denne erindring bør fylde hele vores liv (str. 4). Salmen består af to dele; i den første er det forbindende tema 'taknemmelighed' ("grateful", 1:2, og "gratitude", 2:2), i den andel del er temaet 'erindring" ("remenber me", 3:4, "Remenber Thee", 4:1, og "O memory", 4:3). Begge temaer skal belyse afstanden mellem Gud og mennesker, idet Kristi menneskevordelse og dermed lidelse og død i stedet for at mindske denne afstand snarere understreger den. Derfor er taknemmeligheden mod Gud uendeligt langt større end taknemmeligheden mod mennesker (str. 1 og 2), og erindringen af Kristi offer i str. 3 og 4 er ikke en spontan menneskelig reaktion, men en guddommelig befaling, som den kristne ydmygt følger. Salmens to halvdele er bundet sammen af beskrivelsen i str. 2 og 3 af, hvordan Kristi offer understreger afstanden mellem det guddommelige og det menneskelige. Derved er der en udtalt kontrast mellem salmens første og sidste strofe, hvor først det følelsesmæssige forhold til mennesker, og derefter det tilsvarende forhold til Gud skildres: tanken om Kristus fortrænger tanken om alle andre. Afstanden mellem det guddommelige og det menneskelige understreges yderligere af, at den fortrolige betegnelse 'ven' ("friend", 1:4) kun bruges om mennesker, ikke om Kristus, og af, at erindringen er et udtryk for afstand, ikke for nærhed. Slutningen af str. 3, "Meet and remember me!" gør "If human kindness meets return" til en nadversalme. Salmens indhold i øvrigt viser, at der er tale om en nadversalme med en reformert teologi, sådan som det var naturligt for en engelsk salme fra begyndelsen af det 19. århundrede. I betragtning af, at Grundtvig opfattede det reformerte nadversyn for "slibrigt" [10], vil det være oplysende at se, hvordan Grundtvig gendigter Noel's salme og gør den til en af *Sang-Værkets* centrale nadversalmer.

III

Grundtvig bryder i sin gendigtning fuldstændig Noel's salme om. Strofetallet er fortsat fire, men stroferne er blevet udvidet fra fire til seks linier. I stedet for jamber bruger Grundtvig trokæer; stavelsesantallet i linierne er 7 8 7 8 7 7 med kvindelig udgang i 2. og 4. linie og mandlig i de øvrige. Den ens mandlige udgang i de to sidste linier i hver strofe giver disse to linier en konkluderende omkvædskarakter [11], hvilket understreges af, at disse to linier rimer på hinanden i modsætning til de øvrige linier, hvor henholdsvis 1. og 3. og 2. og 4. linie rimer på hinanden, hvorved den samle-

de rimfølge i hver strofe bliver a b a b c c. Disse rent formelle ændringer betyder, at Grundtvigs gendigtning på een gang er både mere levende og mere prægnant end Noel's original.

N.F.S. Grundtvig:
Sang-Værk til den danske Kirke 1, 372

1. Mindes vi en fuldtro Ven
I det fjerne alle Dage,
Ønskende, han snart igjen
Vende maa med Fryd tilbage;
Frelser, i dit Venne-Lag
Mindet er en Hovedsag.

2. For vor Trang Du sank til Jord,
Gik for vores Skyld i Døden,
Til vort Gavn Du høit opfoer,
Kommer os til Hjelp i Nøden,
Bad os Selv udtrykkelig:
Venner mine! mindes Mig!

3. Naar da om dit Nadver-Bord
Trindt og tæt vi tage Sæde,
Med den Tro, at i dit Ord
Du er sandelig tilstæde,
Minde dit er Glød i Brøst,
Har paa Læben Engle-Røst!

4. Jesus Christus! fuldtro Ven!
Skab da i os Hjerter fromme,
Som, til snart vi sees igjen,
Saa dig altid ihukomme,
Søge Livet i dit Navn,
Finde Glæden i din Favn!

Efter "If human kindness meets return."

En indholdsmæssig sammenligning mellem Grundtvigs og Noel's salmer viser, at Grundtvig i sin gendigtning er både loyal og fri i forhold til Noel's salme. Hele indholdet i "If human kindness meets return" er kommet med i *Mindes vi en fuldtro ven*, men udvidelsen af hver strofe fra fire til seks linier har betydet, at Grundtvig har otte linier mere til sin rådighed, hvilket ikke alene har betydet en generel indholdsudvidelse, men også har gjort det muligt for Grundtvig at indskyde en helt ny 3. strofe, hvilket, som det senere skal ses, er af afgørende betydning for salmen som helhed.

Grundtvig gengiver i sin første strofe str. 1 til str. 2 linie 2 hos Noel, og tilsvarende gengiver han i anden strofe den følgende halvanden strofe (str. 2 og hele str. 3) hos Noel. Herved gengiver Grundtvig på sine første 12 linier de første 12 linier hos Noel. Dette betyder, at Grundtvig i sin anden strofe kan gengive hele Noel's omtale af Kristi offer, ligesom han kan samle hele sammenligningen fra Noel's første halvanden str. i sin første str. Det sidste har åbenbart voldt Grundtvig noget hovedbrud, sådan som det syntaktiske spring fra linie 4 til linie 5 stadig vidner om.

I fortsættelsen af Noel's Kristus-citat i slutningen af str. 3, "Meet and remember me!" indføjer Grundtvig en regulær nadverstrofe som str. 3 i sin gendigtning, hvorefter han i forlængelse af tankegangen i denne strofe slutter med i str. 4 at gengive Noel's str. 4. Det er tydeligt, at Grundtvig i sin str. 3 med fuld styrke indfører sin egen nadverteologi i al dens forskellighed fra Noel's. Senest her viser det sig, at Grundtvigs brug af ord og begreber og af sammenligninger også i de første to strofer er meget, for ikke at sige diametralt modsat Noel's. For Grundtvig er det nærheden, ligheden, kontinuiteten mellem det menneskelige og det guddommelige, der er det afgørende.

Forskellen ses tydeligst i udviklingen af Grundtvigs to hovedbegreber "Mindes" og "Ven", der begge nævnes i salmens førstelinie og derefter side om side resten af salmen i hver strofe, ikke mindst i det centrale citat str. 2, l. 3: "Venner mine! mindes Mig!" To andre vigtige begreber i salmen, "Glæde" eller "Fryd" og "Tro" gennemløber den samme udvikling. Til at begynde med bruges begreberne i en rent menneskelig sammenhæng (1:1 og 1:4) om menneskers indbyrdes forhold. Derefter bliver begreberne med stadig større intensitet brugt til at beskrive menneskers - d.v.s. de kristnes - forhold til Kristus, hvorefter de i str. 4 bliver brugt til at beskrive Kristi forhold til mennesker og menneskers tilstand i det fulde livsfællesskab med Kristus i Guds rige. Herved betyder udviklingen salmen igennem ikke, at det menneskelige fortrænges af det guddommelige - som hos Noel - ,men at det menneskelige genfødes i mødet med Kristus og bliver eet med den guddommelige virkelighed i livsfællesskabet med ham.

IV

Grundtvig har skrevet *Mindes vi en fuldtro ven* sammen med de øvrige gendigtninger af engelske helligånds- og gudstjenestesalmer i *Sang-*

Værket i løbet af forsommeren 1837. Det er til en vis grad muligt at følge oversættelsesarbejdet i de prædikener, Grundtvig holdt i tiden fra og med Påske [12]. For *Mindes vi en fuldtro ven*'s vedkommende er der især tale om prædikenerne til Skærtorsdag og 3. søndag efter Påske [13].

I Skærtorsdagsprædikenen fra 23. marts 1837, der er udførligt omtalt i Chr. Thodbergs afhandling "Var Grundtvigs nadversyn luthersk?" i Grundtvig-Studier 1975 [13], gør Grundtvig rede for nadversynet bag str. 3 og dermed hele salmen [14].

Flere af salmens hovedtemaer genfindes, tildels i let varieret form i skærtorsdagsprædikenen. Hvor salmen taler om en, henholdsvis *den* "fuldtro ven", taler prædikenen om kærligheden, "Christi Kiærlighed", og hvor salmen "Mindes", taler prædikenen om "Ihukommelse" og "Amindelse": "Christne Venner! Er det i det Hele saa med Guds Rige paa Jorden, at Kundskab i sig selv opblæser, men Kiærlighed opbygger, da maa det ret kiendelig og aabenbar være saa med Nadveren til Christi Kiærligheds Ihukommelse, ja, til en levende Amindelse om den Kiærlighed, hvormed Han, som elskede sine Egne, elskede dem til Enden, den store Kiærlighed, hvor med Han, som er i Gaar og i Dag, og evindelig den Samme, vedbliver at elske Sine til Enden og vil give de Sidste ligesom de Første". Nadveren er simpelthen en forening af begreberne kærlighed og ihukommelse, mindet og det fuldtro venskab. Troen og dermed tilegnelsen af nadverens betydning, "Christi Kiærligheds Ihukommelse" sker gennem den kristnes deltagelse i nadveren: "Her, ved Herrens Bord og Nadver, hvor Han giver Alt med Sig, hengiver sig aldeles til og for Sine Disipler, som troe, Han kom fra Faderen, som annamme Hans Ord og bevare dem i deres Hjerte og elske ham igien, som har elsket dem først, her indsee vi let, det giælder allermindst om Kundskab, men ret egenlig om Kiærlighed, om taknemmelig, uforkrænkelig Kiærlighed til Ham, som vil evindelig være vor Midler, Frelser og Forsoner, vor Livs-Kraft, vort Lys og vor Salighed, Gienkiærlighed til Ham og uindskrænket Tro paa Hans Ord, hvor underlige de end ere og hvor urimelige de end klinge i vort Øre, saa vi altid følge Hans Moders gode Raad ved Brylluppet i Kana og giøre hvad Han siger til os: *tager* og *æder* og *drikker*, som Han naadig byder, af Hans Legeme, som Livets Brød og af Hans Blod, som Salighedens Kalk, visse paa, at Han byder os ikke Andet, end hvad Han har baade Magt og Villie til at give!" (s.1f)

Grundtvig indfører her Ordet som det nødvendige og naturlige mellemled mellem Guds kærlighed til mennesker og menneskers genkærlighed til Gud. Guds ord er det ord, der skaber, hvad han nævner, hvorfor

det han byder, sker (sml. 2:5, hvor det er den kendsgerning, at det, som Gud byder, sker, der giver hans bøn styrke og indhold). Guds ord er udtryk for, hvem han er; derfor er de bærere af hans kærlighed til mennesker og ikke udgangspunkt for menneskers forstandsmæssige, intellektuelle kundskab om ham: "Det er derfor høist beklageligt, at netop her, hvor Kundskaben er slet Intet og Kiærligheden Alt, de Christne ei alene have ladet sig forføre af Slangen til at gruble sig trætte over det Uudgrundelige men til at kives om hvad Ingen af den [sc. dem] vidste: hvordan den Almægtige egenlig bar sig ad med at holde sit Ord og opfylde sit Løfte" (s.2). Ligesom man ikke lærer sine medmennesker at kende gennem grublerier over, hvem og hvordan de er, men gennem indbyrdes venskab og kærlighed, sådan lærer man heller ikke Gud at kende gennem grublerier, d.v.s. gennem teologi og dogmatik, men gennem den indbyrdes kærlighed mellem Gud og mennesker, som ordet er bærer af, og som finder sted i nadveren. Derfor finder Grundtvig også, at de interkonfessionelle nadverstridigheder i bedste fald er ufrugtbare, og han konkluderer, sådan som Chr. Thodberg anfører det i sin afhandling, at "Naar derfor vore Med-Christne bekiende at de troe, Herren er virkelig tilstæde ved sit Bord og giver hvad han byder i sit Ord, da maa vi aldrig yppe Kiv eller føre Tvist med dem om *Maaden*, som nødvendig er dunkel for os Alle"(s.7), og han slutter med at sige, at han "mener, at alle Christne, som troe paa Herrens virkelige Nærværelse kunde og skulde enes om, at [hvad] vi veed eller kan vide om Nærværelsens Maade, er at det er *Herrens Ord*, hvorpaa den ene og alene beroer, saa Nærværelsen maa forsaavidt nødvendig siges at være aandelig, men er derfor ingenlunde ulegemlig, da Ordet er legemligt saavelsom aandeligt og binder sig selv til Brødet og Vinen, som Aanden derfor ogsaa ved Apostlen Paulus kalder Legemets og Blodets Samfund eller Fællesskab" (s.8). Ordet er bærer af det såvel åndelige som legemlige livsfællesskab mellem Gud og mennesker, som det er det mellem mennesker indbyrdes. Som i salmen glider Grundtvigs antropologi og teologi, her ord-antropologi og ord-teologi umærkeligt over i hinanden, idet de gensidigt begrunder hinanden. Herved har Grundtvig klart taget afstand fra Noel's reformerte teologi i "If human kindness meets return". Den reformerte nadverteologi, der siger, at "Herrens Legeme og Blod vel er virkelig men kun aandelige tilstæde i Nadveren", kalder Grundtvig "slibrig". Samtidig var han sig bevidst, at han ikke kunne følge Luther i dennes nadversyn, som han karakteriserede som "lidt forvirret". I stedet repræsenterer

han med sin vægtlægning på Ordet som det centrale i nadveren, hvad Chr. Thodberg kalder *det johannæiske nadversyn*, "d.v.s. et syn, der kæmper for nadverens karakter af forkyndelse mod en hellig materialisme - uden at slække på nadveren som en konkret nådestilsigelse" [15].

V

Ligesom Grundtvig griber ordene "his latest words" hos Noel (3:3-4) og bruger dem som udgangspunkt for en udvikling af sin egen ord- og nadverteologi og i høj grad gør det polemisk i forhold til Noel, bruger han Noel's kontrastteologi, hvor Himmel og Jord, Gud og mennesker stilles overfor hinanden, med himlens guddommelige herlighed på den ene og jordens menneskelige elendighed på den anden side, som et negativt udgangspunkt for sin egen fremstilling af forholdet mellem Gud og mennesker, og ligesom han m.h.t. ord- og nadverteologien griber tilbage til Skærtorsdagsprædikenen, fortsætter han, hvad angår forholdet mellem det guddommelige og det menneskelige, og dermed livet her og livet hisset, tankegangen fra den prædiken, han holdt 3. søndag efter Påske, der 1837 var d. 16. april [16]. Prædiketeksten er Johannesevangeliet kap. 16, v. 16-22, hvor Jesus forklarer sine disciple, hvad der ligger i hans ord om, at "om en liden stund ser I mig ikke længer, og atter om en liden stund skal I se mig".

Det er især i første og sidste strofe, inspirationssammenhængen med prædikenen til 3. søndag efter Påske findes, nemlig hvor Grundtvig taler om muligheden af, at den fuldtro ven "snart igien / Vende maa med Fryd tilbage" (1:3-4) og "Som, til snart vi sees igien o.s. v."(4:3), idet hovedordet ved siden af 'snart igjen" er 'Fryd' (1:4) og 'Glæden' (4:6). Grundtvig tager (s. 1) sit udgangspunkt i det overraskende i, at Jesu disciple ikke forstod, hvad det var, han sagde om, at "om en liden Stund skulle I ikke see mig; og atter om en liden Stund skulle I see mig", men i stedet for at fordybe sig i, hvorfor disciplene ikke forstod det, spørger han, hvad det er, der gør et tidsrum kort eller langt, glædeligt eller sørgeligt, og henviser her til den almindelige opfattelse af Jesu udsagn, at den liden stund var den tid, hvert enkelt menneske skal leve i verden, "da Sorgen er vores Lodd og Glæden Verdens" (s. 2), idet livet i verden er en "Overgang til en Glædes-Tid for os, der aldrig skal ophøre". Uden at anfægte den kvalitative forskel på denne verden og livet her på den ene side, og Guds rige og livet der på den anden side, stiller Grundtvig derefter et spørgsmålstegn ved den traditionelle luthersk-pietistiske opfattelse af verden som en jammerdal,

omend af begrænset varighed, for denne opfattelse "nytter os slet ikke, hvor sandt det end i Grunden er, dersom det ikke er en levende, herskende Følelse hos os, saa den glade Evighed forvandler den sørgelige Tid til et Øieblik for os; thi saameget maa Erfaringen dog vel have lært os Alle, at om en Tid skal synes os kort eller lang, beroer ikke paa, hvormange Timer, Dage eller Aar den indeholder, men paa det Indtryk, den giør paa os, saa een sørgelig Time er os meget længere end et glædeligt Aar"; og Grundtvig vender den traditionelle opfattelse helt på hovedet ved at tilføje, at "Saalænge vi derfor har havt meer Sorg end Glæde af at tænke paa Evigheden og berede os til den, saalænge forstaae vi slet ikke hvad Herren siger til os om den liden Stund" (s. 3). Og han fortsætter med at bebrejde den pietistiske verdens- og livslede ved at sige, at den overfor den ikke-kristne er et vidnesbyrd om den kristne tros håbløshed, ja verdensleden vidner i virkeligheden om, at den kristne når det kommer til stykket ikke har noget virkeligt evighedshåb: "Verden har derfor, midt i al sin Uret, Ret til at laste os, naar vi skildre en Christens Liv i denne Verden som en hardtad uafbrudt Kiæde af Sorg og Graad, af Nød og Trængsel, ja, Verden har Ret til at sige, at dersom Christus virkelig kun giver Sine Sorg for Glæde, Død for Liv og Ørk for Paradis herneden, da er Han ikke værd at følge og da er det en forskrækkelig Overtro, at Han skulde være baade mægtig og villig til at erstatte det Altsammen med evig Glæde i den anden Verden" (s. 4). "Forsaavidt", fortsætter Grundtvig, "siger jeg, har Verden Ret, midt i al sin Uret, thi dens Uret udspringer kun her som allevegne af dens stokblinde Egenkiærlighed, som avler den forskrækkelige Overtro, at Verden i sig selv er et Paradis, fuldt af Liv og Glæde, saa den trænger ikke til nogen Frelser, men er lykkelig, naar den blot overlades til sig selv". Hvor naturlig beskrivelsen af jorden som en "Jammer-Dal" (s. 5) er, viser imidlertid den kendsgerning, at "naar Verdens Vise ikke netop paa Trods mod Christus og Bibelen, føle sig for deres egen og Verdens Æres Skyld nødt til at nægte det, da beskrive de selv Verden som et Fængsel for den fri, udødelige Aand, og som en Ørk for de ædle, ophøiede Følelser, hvor

> Glæden er lig en flygtig Ven,
> Som paa en Reise Man finder
> Men som i det han farer hen,
> Kysser os ømt og forsvinder!" (s.5).

Efter dette citat (hvorom mere nedenfor) fortsætter Grundtvig sin diskussion mellem kristne og ikke-kristne verdensopfattelser og når til sidst til den konklusion, at for den kristne, "i Herrens Huus er Sorgen altid at lignes ved en Barne-Moders, som glemmes hurtig over Glæden, det er ikke blot saa med den store Hjerte-Sorg, før Guds-Mennesket fødes til Verden, men med enhver Hjerte-Sorg som overfalder en Christen, det er altid kun Fødsels-Veer for en ny Glæde, eller rettere for den uophørlige Glæde, der skal fødes i en ny og klarere Skikkelse" (s. 8). Idet Grundtvig her bruger slutningen af dagens evangelium til at forklare begyndelsen med, viser han, at i det kristne menneskeliv vil den kommende glæde altid overskygge den nuværende sorg. Denne tankegang genfinder Grundtvig i et af sine yndlingsskriftsteder fra Salmernes Bog, Ps. 3o,6 [17], som han allerede tidligere, på side 3, har citeret, og som sammen med en umiddelbart foregående omtale af "Pindse-Dagen, som bragde de glødende Tunger" (s. 8) er en forudsætning for formuleringen og tankegangen i slutningen af strofe 3 "Minde dit er Glød i Bryst, / Har paa Læben Engle-Røst!": "Natten igjennem Graad men om Morgenen Fryde-Sang, ja, efter enhver Sorg, høres brat en Fryde-Sang Engle-Sangen: see jeg forkynder eder en stor Glæde, og det er Kiende-Mærket I skal finde et Barn svøbt i Krybben. Ja Himmel-Glæden herneden er nødvendig altid et Barn i Svøb, og hvad der tit forlænger vor Sorg, er ikke at vi jo høre Engle-Sangen, men at vi mistroe den, eller give os dog ikke Stunder til at gaae hen og lede om Barnet i Krybben" (s. 8). Prædikenen slutter med at konstatere, at "jo længere vi derfor tjene Herren og lære, som Tjenere bør, at rette og føie sig efter Herren, des sjældnere og kortere blive vore Sorger, des dybere føle vi, at Han i Grunden alt har givet Sine en Glæde som Ingen kan borttage. Amen i Jesu Navn. Amen!" (s. 8). Det menneskelige og det kristelige betinger hinanden, sådan at en ret forstået kristendom forudsætter en ret forstået menneskelighed og omvendt.

De tanker om sorg og glæde, livets korthed og forskellen mellem en kristen og en ikke-kristen livsopfattelse, som Grundtvig har gjort til hovedtemaet i prædikenen til 3. søndag efter Påske, havde han allerede ganske kort været inde på et par uger tidligere, i prædikenen til 2. Påskedag. Først taler han om glæden, "de gamle Christnes (d.v.s. de gamle kristne grækeres) mandige Glæde over Dødens Nederlag", og "deres kvindelige Glæde over Trøsten og Freden". Derefter omtaler han de kristnes længsler, der ikke kan tilfreds-

stilles i denne verden (s. 2) og "denne Verdens Børn", der spotter de kristne for Deres forgæves evighedshåb (s. 5), for til sidst at skære igennem det menneskelig set uløselige spørgsmål om frelse eller fortabelse, håb eller håbløshed, ved at sige, at "Jesus derimod som opstod med Kiød og Been og foer til Himmels og lovede at berede alle Sine Plads i sin Faders Huus, Han kan trøste og berolige. Amen! i Jesu Navn Amen!" (s. 7).

Denne prædiken repræsenterer begyndelsen af den tankeudvikling, der gennem prædikenen den 3. søndag efter Påske når sin dynamiske afklaring i "Mindes vi en fuldtro Ven". I stedet for at blive stikkende i den 'slibrige' (Skærtorsdagsprædikenens karakteristik af det reformerte nadversyn) adskillelse mellem Himlen og jorden, Gud og mennesker, arbejder Grundtvig sig frem til den samme dynamisk-dialektiske opfattelse af forholdet mellem det guddommelige og det menneskelige, som allerede Skærtorsdagsprædikenen med dens ord-teologi er et udtryk for. For alle tre prædikeners vedkommende er der tale om en klar begrebsmæssig og strukturel sammenhæng med "Mindes vi en fuldtro Ven".

VI

Grundtvig ønskede for menneskelivets skyld at understrege sammenhængen mellem det guddommelige og det menneskelige, mellem himmel og jord. Hvor man mere eller mindre bevidst overså denne sammenhæng, ville menneskelivet lide skibbrud og gå sin opløsning imøde, sådan som Grundtvig havde oplevet det både hos lutherske og reformerte pietister og hos den oplysningstid, der havde vendt kristendommen ryggen. Det er disse sidste, Grundtvig kalder "Verdens Børn" (pr. 2. Påskedag s. 5), de "Verdsligvise" (sst. s. 7), "Verden" (pr. 3.s.e. Påske, s. 4) og "Verdens Vise" (sst. s. 5).

Siden sin ungdom havde Grundtvig opfattet oplysningskulturen som den største både folkelige og kirkelige fare i samtiden. Hele hans kirkelige indsats i årene efter 181o var rettet mod oplysningskulturen, ikke mindst sådan som den havde taget kirkelig skikkelse i rationalismen. Grundtvigs folkelige indsats går her hånd i hånd med den kirkelige. Selvom han til stadighed udviklede sit syn på sammenhængen mellem det kirkelige og det folkelige, det kristelige og det menneskelige, sådan som det ovenfor er vist i forbindelse med prædikenerne fra påsketiden 1837, forblev grundtonen, erkendelsen af den nødvendige sammenhæng, den samme. Tidlige eksempler

på Grundtvigs folkelige og kirkelige opgør med sin samtid er "Maskeradeballet i Danmark" fra 1808 [18], Verdens-Krøniken fra 1812 [19] og det 1815 udgivne "Brudstykke 1813" med titlen "Freden". Grundtvig viser her, at det går galt, når man vender skabelsesordenen på hovedet. Digtet er bygget op over Salme 126 fra Salmernes Bog [20], hvor det i vers 5 hedder: "De, som saae med Graad, skal høste med Frydesang" [21], og det er Grundtvigs tese, og erfaring fra årene før og efter 1807, at det er skæbnesvangert at ville vende om på denne rækkefølge; derfor siger han om sine samtidige, at

> "... de saaede ikke med Graad,
> Saaed med Latter som Daarer
> Og skulde høste med Taarer". [22]

Som i Salme 126 er frydesangen et gennemgående tema i "Freden", og efterhånden som digtet skrider frem viser det sig, at den tilsyneladende frydesang i Danmark i virkeligheden var blevet perverteret til den lallende sang omkring punchebollen. At tidens klub- og drikkeviser rent faktisk har været Grundtvigs inspiration for dele af "Freden" viser følgende afsnit:

> Kiødelighed, som en blussende Kvinde,
> Staaer i de yndige Dale
> Staaer i de glimrende Sale,
> Vinker os som en Veninde,
> Rosen er malet paa blussende Kinder,
> Roser i Krands sig om Tindingen vinder,
> Roser hun byder til Belte og Krands
> Tryller hver Sands.
> Smilende synger den fristende Kvinde:
> Kommer til mig, jeg er Fredens Gudinde,
> Springer og spøger, og nyder og higer!
> Favner I Svende de blussende Piger!
> Hviler i [sc. I] Piger i Svendenes Arm!
> Løser kun op for den bankende Barm!
> Plukker de Roser, som vinke i Vaar,
> Nyder de flygtige Aar!
> Kommer til mig, baade Unge og Gamle!
> Jeg vil til Fryd eder samle
> Jorderigs Fedme, som fryder og styrker,
> See, den tilhører min Dyrker,
> Saften af Druer, o see hvor den blinker!
> Skummende Bæger, o see hvor det vinker!
> Tømmer og klinker!
> Klinker og synger!
> Saften forynger,
> Glæder som Perler i Runddelen svømme,
> Gak til dens Bund!
> Fred er dit Fund;
> Fred under salige Drømme". [23]

Bag dette afsnit af digtet "freden" ligger først og fremmest Rasmus Frankenaus to kendte drikkeviser, "Fryd dig ved Livet" [24] og "Hver Glædens Ven og hver dens tro Veninde" [25], der for Grundtvig gennem årene var indbegrebet af den florissante oplysningstids skæbnesvangre letsindighed og overtro på menneskets frihed.

Da Grundtvig 1827 bearbejdede sine prædikener fra Vor Frelsers kirke til udgivelse i *Søndags-Bogen* [26] brugte han et par citater fra Frankenaus to viser for at illustrere forskellen mellem de alvorligt kristne og "Verdens-Folket": "Hvem der nu vælger den brede Vei, han giør sig jo kun Livet surt, om han idelig vil see sig tilbage efter den smalle Sti, der underlig slynger sig ind gjennem Kornet og Skoven, hen over Bjerge og Dale, om han vil lytte efter Psalme-Tonerne fra det Fjerne, der aande Luften fra de underfulde Egne, han ikke vil gjæste; men endnu langt mere ufornuftigt er det af dem, der kaare Kirke-Stien, om de, hvor Udsigten aabner sig, vil holde Øie med de glimrende Vogne og stadselige Ryttere paa Lande-Veien, istedenfor at stirre efter Gylden-Spiret, ved Livets Flod, i Paradis-Lunden, hvor Huset staaer, som Reisen giælder, eller om de vil lytte efter Verdens-Folkets Chor:

Fryd dig ved Livet,
I dine Dages Vaar!
Pluk Glædens Rose,
Før den forgaaer! 27)

Glæden er lig en flygtig Ven,
Som paa en Reise man finder,
Og som, i det han farer hen,
Kysser os ømt, og forsvinder! 28)

lytte til disse Fortvivlelsens hule Jammer-Skrig, der jo maae skiære Christne dybest i Hjertet, netop fordi de indhylle sig i Livs-Glædens yndige Toner". Sidst i den trykte prædiken gentager Grundtvig, at "al Verdens Glæde, naar dens Korn og Most er mangfoldig, er kun mod vores Jule-Glæde, hvad Drikke-Visen er mod Jule-Psalmen, hvad Dandse-Boden er mod Paradis!" [29].

I den holdte prædiken, der danner baggrund for den trykte prædiken til juledag 1823, siger Grundtvig til sidst, at når den kristne julesang lyder, "da skal den Sang som spotter Himlen, den Verdens Visdom som forkaster Herrens Ord, da skal alle Tunger snart forstumme for Israels Lovsang og for Herrens Viisdom! Ja, da toner det til os fra Himlen: Synger Herren en ny Sang, synger Herren al Jorden! Marken skal fryde sig alle Træer i Skoven synge med Fryd Amen!" [30].

Herfra er linien klar til prædikenerne i foråret 1837 og salmen

"Mindes vi en fuldtro Ven". Ikke alene motivet 'de kristne' og 'verdens børn' er det samme, men Grundtvig bruger også i 1837 Frankenaus vise til at illustrere den ikke-kristne livsstemning med, jfr. citatet ovenfor fra prædikenen til 3. søndag efter Påske 1837.

VII

Prædikenen til 3. søndag efter Påske 1837 viser, at Grundtvig har haft "Hver Glædens Ven" i tankerne samtidig med, at han skrev sidste del af Sang-Værket færdig. Frankenaus vise stod for ham som den sang og den visdom, der spotter Himlen og forkaster Herrens Ord. Heroverfor satte Grundtvig sit Sang-Værk, der skulle være Israels nye lovsang, fyldt med Herrens visdom. Hvor bogstaveligt han har følt denne modsætning viser en sammenligning mellem "Hver glædens Ven" og *Mindes vi en fuldtro Ven*.

Hver Glædens Ven (1801)

1 Hver Glædens Ven
og hver dens tro Veninde,
en Krands igien
sig af dens Roser binde!
Menneskets Vaar er skiön men kort,
faa ere Sandsernes Dage,
ei, naar de først er' svundne bort,
Klager dem kalde tilbage.

2 Ja, hver en Fryd
som os af Gud blev givet,
raaber os: nyd!
thi kort Jeg er som Livet.
Glædem er liig en flygtig Ven,
som paa en Reise man finder,
og som idet han farer hen,
kysser os ömt, og forsvinder.

3 Stolt er din Rang
o Vin! blant Jordens Goder;
til Spög og Sang,
og Sandhed, er du Moder.
Selv den, hvis Lod var varig Graad,
ses jo hos Druen at smile,
finder mod hver Ulempe Raad,
tror sig paa Roser at hvile.

4 Paa Fædres Viis
nu Bæger Bæger möde!
syng Druens Priis
den hvide med den röde!
Syng hver ædel Barm i Nord
hver som vil dele vor Glæde!
Hæld hver en Giæst ved dette Bord
Venskabs og Eenigheds Kiæde!

Frankenau

Fra: *Sange til Brug for Kongens Klub.*
Kiöbenhavn 1802
S. 53 - 54, Nr. 32.

Frankenaus vise understreger tilværelsens øjeblikskarakter; det gælder om at leve i nuet og hverken tænke frem eller tilbage, sådan som det bedst sker i drikkelaget omkring punchebollen. Derfor spiller mindet, der er et af hovedmotiverne i Grundtvigs salme, ingen rolle hos Frankenau, tværtimod er Grundtvigs understregning af mindet det kristne alternativ til den ikke-kristnes konsekvent dennesidige og derfor perspektivløse livsholdning.

Er Grundtvigs salme negativt bestemt af historieløsheden og dermed diskontinuiteten, også mellem det guddommelige og det menneskelige, i Frankenaus vise, er Frankenaus brug af ord og begreber på samme måde det negative udgangspunkt for Grundtvigs ord- og begrebsdannelse i *Mindes vi en fuldtro Ven*. "Glæden" og "Venskabet" er de to hovedbegreber hos Frankenau, som de er det hos Grundtvig, men fordi Frankenau ikke kender 'Mindet' som den baggrund, der sikrer de forskellige begrebers kontinuitet med sig selv og med hinanden, da den samtidige sammenhæng forsvinder sammen med den historiske, har ordene og begreberne vidt forskellig betydning hos de to forfattere. Hvordan viser en sammenligning strofe for strofe mellem de to digte.

I strofe 1 er der både hos Grundtvig og Frankenau tale om glæde og venskab og muligheden for at kalde glæden tilbage. Grundtvig forudsætter denne mulighed, både menneskeligt og kristeligt, hvorimod Frankenau afviser den. Derfor taler Frankenau om klager (1:8), hvor Grundtvig taler om ønsker (1:3), og Frankenaus vemod, eller måske snarere desperation over, at det svundne ikke kan kaldes tilbage (1:7-8) står over for Grundtvigs forvisning om, at vennen snart kan vende tilbage (1:3-4), og at Kristus og den kristne snart skal ses igen (4:3). Glæden er hos Frankenau den livskraft, der uophørligt siver ud mellem hænderne på mennesket, og som i virkeligheden kun hører ungdommen til. For Grundtvig når glæden først sin fulde styrke ved det fremtidige gensyn (1:4). Grundtvig overtager både glæden og den "fuldtro Ven" fra "Hver Glædens Ven", men sætter begreberne ind i en sammenhæng, der giver dem et helt nyt og i virkeligheden modsat indhold.

Den "fuldtro Ven" hos Grundtvig (1:1 og 4:1) er "en flygtig Ven" hos Frankenau (2:5); hos Frankenau forsvinder vennen, hos Grundtvig ønsker vennen et fortsat fællesskab med dem, han forlader. Frankenau siger i strofe 2 linie 2, at det er Gud, der har givet os den flygtige livsglæde. Det er en bemærkning, der må have ophidset Grundtvig. At den har gjort det, viser 2. strofes modbillede af

den Gud, der kom til verden som Kristus, ikke for at give mennesker en letkøbt og letfærdig glæde, men den glæde, som kun vindes gennem lidelse og død, Guds lidelse og Guds død i Kristus (2:1-4).

I strofe 3 stiller Grundtvig Kristi nadverbord op over for Frankenaus drikkelag, Guds virkelighed over for Frankenaus rus. "Spøg og Sang" (3:3) hos Frankenau bliver til "Engle-Røst" (3:6) hos Grundtvig. Frankenau siger til vinen, "Til ... Sandhed er du Moder", hos Grundtvig er Kristus "sandelig tilstæde" i sit ord. Begge har de mundheldet "in vino veritas" i tankerne, men der er verdener til forskel på det indhold, de lægger i ordene.

I strofe 4 vender både Frankenau og Grundtvig tilbage til glæden og venskabet. "hver ædel Barm i Nord" (4:5) bliver hos Grundtvig til "Skab da i os Hjerter fromme" (4:2), og hvor Frankenau taler om den "Glæde", som "hver en Giæst ved dette Bord" skal dele med hinanden (4:6-7), taler Grundtvig om at søge livet i Kristi navn og finde glæden i hans favn (4:5-6).

Grundtvigs salme er et veritabelt moddigt til Frankenaus "Hver glædens Ven og hver dens tro Veninde", hvor Grundtvig søger at opfange drikkevisens livsstemning, dens ord og begreber og vende dem på hovedet, 'kristeligt forvende' dem, for at de derefter kan blive indsunget i deres sande, kristeligt-menneskelige betydning.

Grundtvig samler i *Mindes vi en fuldtro Ven* de gennemgående motiver fra prædikenerne omkring Påske 1837 og gør det ved i sin oversættelse af Noel's salme at moddigte ikke alene det engelske forlæg, men også Frankenaus drikkevise, der hver på sin måde illustrerer de tendenser og farer for kristendommen - og menneskelivet - som han beskrev i de tre prædikener, der er gennemgået ovenfor. Når man således ikke alene ser Noel's salme, men også Frankenaus drikkevise bag Grundtvigs salme, opdager man, hvorfor Grundtvig udvidede "If human kindness meets return" med en tredie strofe om nadveren; det gjorde han, fordi "Hver glædens Ven"s 3. strofe til vinens og drikkelagets pris skulle moddigtes!

VIII

Grundtvig skrev sine salmer i Sang-Værket hurtigt efter hinanden. Det er derfor hele sangværket igennem muligt at finde inspirationssammenhæng mellem de salmer, der står sammen, og som må være blevet til så at sige i een arbejdsgang [31], idet det viser sig, at salmerne gruppevis i høj grad har fælles ordvalg og billedbrug. Dette er også tilfældet for "Mindes vi en fuldtro Ven" (Sang-Værket nr. 372),

der danner en inspirationsgruppe sammen med "Vor Frelser! ved dit Naade-Bor " (nr. 37o), "I Dag med Haand og Mund til Giæst" (nr. 371), "O himmelske Udsigt fra Kirke-Bjerg!" (nr. 373) og "Gud-Faders Søn gik hjem til Sit" (nr. 374), der alle er oversættelser fra engelsk.

Venskabsmotivet går igen i de to salmer, der følger efter *Mindes vi en fuldtro Ven*. Grundtvig skriver her om Kristus, at "I Badet vi gjorde Fostbroderskab,/ og Blod vi har visselig blandet" (373. 2:3-4), der et parallel-udtryk til "fuldtro Ven" i str. 1 og 4. I den følgende salme sættes venskabet og mindet sammen som i *Mindes vi en fuldtro Ven*: "Jeg har de bedste Vennet hist,/ Jeg døer for dem at see,/ Og de, mig elske her i Christ,/ Det samme giør og de!" (374.3:1-4).

Det egentlige nadvermotiv genfindes i "Vor Frelser! ved dit Naade-borg", der på flere måder ligger tæt op ad *Mindes vi en fuldtro ven*. Her tales i strofe 1 om glæden og om ordet, og i strofe 2 om nadvergæsterne "fra Øst og Vest" (sml. "Trindt og tæt" 3:2), ligesom der i slutningen af strofe 4 siges til Kristus, "At Selv Du er tilstæde!" (37o.4:4).

"Vor Frelser! ved dit Naade-Borg" er sammen med "I Dag med Haand og Mund til Giæst" interessant derved, at begge disse salmer er skrevet med "Hver Glædens Ven" i tankerne. De er med andre ord Grundtvigs tilløb til i *Mindes vi en fuldtro Ven* at moddigte Frankenaus vise. Den første salme er i vid udstrækning bygget op over ordene fra "Hver glædens Ven". Punchebordet, "dette Bord" bliver til "dit Naade-Bord" (1:1), Fryd og glæde overtages direkte (1:2 og 4), og også Bægeret fra Frankenaus vise genfindes i salmen (1:3). Den "flygtige Ven" går igen i "Fremmede", og "hver ædel Barm i Nord" ligger bag fortsættelsen "fra Øst og Vest" (2:1). "hver ædel Barm" bliver kombineret med "hver en Gæst ved dette bord" og vendt på hovedet til "enhver *ynkværdig* Giæst" (2:3), og i modsætning til den flygtige glæde og tilfredsstillelse ved punchebordet, vil den kristne ved nadverbordet "Hvad evig mætter nyde!" (2:4).

"I dag med Haand og Mund til Giæst" fortsætter bearbejdelsen af Frankenau-motiver. Også her sættes nadverbordet over for punchebordet, idet "Glæden" hos Frankenau bliver til "Kongen", d.v.s. Kristus hos Grundtvig og vinen bliver til "Christitaare-Viin" [31a] (371.3:3): "Ved Kongens Borg, til Lykke din,/ Du drager Himmel-Aande,/ Og ved Hans Christitaare-Viin/ Du glemmer al din Vaande!" I sidste strofe samles en hel række af Frankenaus forgængeligheds-

symboler, venskabet, glemslen, rosenkransen, og Grundtvig gør dem ved at sætte dem ind i en kristen sammenhæng til livs- og evighedssymboler: "Nu, Tro og Haab og Kiærlighed,/ Opvaagner! Røsten kalder,/ Tiltænkt mig Kongen har, jeg veed,/ En Krands, som ei affalder!" (4:1-4).

Det ses her tydeligt, hvordan Grundtvig arbejder med sin inspiration, både når den er positiv, og når den er negativ. Han vender og drejer ord og begreber, indtil de har fået deres endelige form. Tydeligst ses det her i forhold til Frankenaus "Hver Glædens Ven", der efter tilløbene i de to foregående salmer i Sang-Værket først får sin begrebsmæssigt og strukturelt tilfredsstillende moddigtning i "Mindes vi en fuldtro Ven".

IX

Ligeså nært Grundtvig kan lægge sig op ad sine forlæg, både de direkte og de indirekte som her "If human kindness meets return" og "Hver Glædens Ven", ligeså selvstændig er han i sin gendigtning. Som det allerede er blevet vist, behandler han forlæggenes ord og begrebsverden, hele deres menneske- og kristendomssyn så suverænt, at den færdige gendigtning fuldt ud er hans egen, idet det, der er blevet tilbage fra forlæggene snarest er blevet bibeholdt for at vise, hvordan forlæggene har misforstået problemstillingen, og hvordan den i virkeligheden skal forstås. Derfor er det nødvendigt ikke alene at bestemme i dette tilfælde *Mindes vi en fuldtro Ven* ud fra dens forhold til de eventuelle forlæg, men også, og især at bestemme den i forhold til sig selv.

Som ovenfor påvist gennemgår salmens hovedbegreber en udvikling salmen igennem fra 1. til 4. strofe. Hermed er et hovedtema antydet, kontinuiteten mellem det guddommelige og det menneskelige. I det følgende skal salmens struktur belyses yderligere i dens samspil mellem form og indhold.

Salmen begynder med i strofe 1 at indføre de to hovedbegreber mindet og venskabet, idet det vises, at disse to begreber har samme betydning og gyldighed i forhold til mennesker og Gud. Først anvendes begreberne i en ren mellemmenneskelig sammenhæng (1:1), hvorefter de i slutningen af strofen bruges om forholdet til Kristus (1:5-6). Der er i begge tilfælde tale om muligheden for at opleve sammenhæng og nærvær. Resten af salmen handler om forholdet mellem den kristne og Kristus. Først beskrives det (str. 2), hvordan Kristus var nærværende, derefter hvordan han er nærværende og hvordan han

fortsat vil være det (henholdsvis str. 3 og 4). Denne historiske struktur understreges af verbernes tider. I strofe 1, der handler om den principielle til enhver tid gyldige kontinuitet mellem det guddommelige og det menneskelige er der brugt præsens (1:1) suppleret med præsens participium (1:3). I strofe 2 er der brugt imperfektum (2:1-5), i strofe 3 præsens (3:2, 4-6) og i strofe 4 futurum (4:3-6).

"Mindet" er sammen med "ven" hovedbegreb i alle 4 strofer. Der er derfor ikke uden videre tale om en historisk udvikling, der går fra fortid til fremtid. Der er tale om en historisk-poetisk sammenhæng, hvor alle tre tider samtidig er nærværende i en helhedsoplevelse af det menneskeligt-guddommelige livsfællesskab. Der er tale om mindets (str. 1) historiske, nutidige (str. 3) og fremtidige (str. 4) funktion og betydning.

De tre første strofer, der beskriver det tidløst principielle og det historiske i fortid og nutid, er helt igennem holdt i en konstaterende form, hvorimod strofe 4, der handler om fremtiden er formuleret som en bøn. Derved kommer strofe 1 - 3 til at være baggrunden for bønnen i strofe 4: fordi forholdene er som de beskrives i strofe 1 - 3, er det muligt og naturligt at bede den bøn, der følger i strofe 4.

Den strukturelle dynamik, der er i salmen som helhed, genfindes i de enkelte strofer. De 3 første strofer er bygget op med hver 3 liniepar. Først beskrives i linie 1 - 2 det menneskelige udgangspunkt, derefter i linie 3 - 4 bevægelsen ud over det rent menneskelige, og endelig i linie 5 - 6 det guddommeliges forening med det menneskelige. Herved bliver de to første liniepar de præmisser, der ligger til grund for konklusionen i det sidste liniepar i hver af stroferne. Denne strofestruktur understreges af versemålet med de fire første linier, der både rytmisk og rimmæssigt er vævet ind i hinanden, efterfulgt af de to sidste linier med fælles rim og mandlig udgang, idet det slås fast, at det er i disse to linier, strofens hovedtanker findes.

Samtidig med, at de to sidste linier i de 3 første strofer afslutter stroferne med en konklusion, leder de videre til den næste strofe. Strofe 1 afsluttes med at henvise til Kristus. I strofe 2 gives der først en beskrivelse af, hvem Kristus er. Denne beskrivelse munder ud i Kristi indstiftelse af nadveren, der derefter omtales i begyndelsen af strofe 3. Slutningen af strofe 3 henviser til menneskets genlydsord ved nadveren på Kristi (Guds) ord i nad-

veren. "Engle-Røst"en i sidste linie er det ord, som Gud lægger i menneskets mund, - det er nemlig Gud selv, der lægger menneskets genlydsord i dets mund - ; det kan være den lovsang, som englene lærte mennesker julenat ved Betlehem, og som de altid er forsangere for i Himlen, og det kan som her være menneskets bøn til Gud (Fadervor, se herom senere). Strukturen i den afsluttende og konkluderende strofe 4 er til dels anderledes og mere kompliceret. Strofen kan som de 4 foregående opdeles i 3 liniepar med den samme bevægelse fra det menneskelige til det guddommelige, den bevægelse der er indeholdt i treheden tro, håb og kærlighed; men den er snarere opdelt i to halvdele med hver tre linier, der for hver halvstrofes vedkommende beskriver bevægelsen fra fortid over nutid til fremtid, idet fortiden (linierne 1 og 4) giver nutiden (linierne 2 og 5) den sammenhæng, der gør det muligt at vende blikket mod fremtiden (linierne 3 og 6). Samtidig er det troen på Kristus og hans trofasthed mod mennesker, der sikrer kontinuiteten både mellem fortid og fremtid og mellem Gud og mennesker.

Det er ovenfor skildret, hvordan inspirationssammenhængen med Noel's salme, Frankenaus drikkevise og Grundtvigs egne prædikener fra påsketiden 1837 har haft afgørende betydning for brugen af de to hovedbegreber, minde og venskab. Det skal senere vises, hvordan mindet også i en videre sammenhæng er et grundtvigsk hovedbegreb. Afgørende for Grundtvigs brug af sine hovedbegreber er ikke mindst her, hvor det drejer sig om en salme, deres bibelske oprindelse og sammenhæng.

Mindet stammer, sådan som det ses af citatet sidst i strofe 2, fra Jesu indstiftelse af nadveren Skærtorsdag aften. "Dette giører til min Ihukommelse" siger Jesus iflg. Lk 22,19 og 1.Kor 11,24, sådan som udsagnet også gengives i nadverliturgien. I sin skærtorsdagsprædiken beskæftiger Grundtvig sig indgående med disse ord.

Også venskabsbegrebet har Grundtvig hentet fra en bibelsk sammenhæng, der har forbindelse med nadveren, nemlig kap. 15 i Johannesevangeliet. Johannes har ikke en egentlig indstiftelse af nadveren, men i det, Jesus siger til sine disciple Skærtorsdag aften, d.v.s. i kapitlerne 13 - 17, gør han indgående rede for nadverens betydning. Om venskabet siger Jesus i denne forbindelse, Johs. 15,13-17: "Ingen haver større Kierlighed, end denne, at En sætter sit Liv til for sine Venner./ I ere mine Venner, dersom I giøre, hvad jeg befaler Eder./ Jeg kalder Eder ikke længere Tienere; thi Tieneren veed ikke, hvad hans Herre giør; men Eder haver jeg kaldet Venner; thi alt det, som jeg haver hørt af min Fader, haver jeg kundgjort Eder".

Denne bestemmelse af venskabet, der er i diametral modsætning til Frankenaus, uddybes og illustreres yderligere i strofe 2, hvor alvoren i Johs. 15,13 belyses ud fra Jesu liv og død. Grundtvig viser, hvordan kirkeårets fester, Jul, Påske, Kristi Himmelfart og Pinse, hver er beviser på Jesu venskab med mennesker, hans fødsel, hans lidelse og død, hans opstandelse og himmelfart og hans udsendelse af Helligånden. Beskrivelsen af Jesu venskab samles i den henvisning til nadveren i de to sidste linier, hvor det, der skal mindes og tilegnes, er, at han gav sig selv, bogstavelig talt sit kød og blod, til sine venner. Derfor er Jesus nærværende, han er "sandelig tilstæde" (3:4), og derfor er de kristne hans venner. Jesus bruger her udtrykket "Venner mine!" for at sige, hvem de kristne, der samles ved nadverbordet, er, ligesom "Venne-Lag" (1:5) er et udtryk for de kristne ved nadverbordet (også her i polemisk modsætning til dem, der med Frankenau samles til drikkelag omkring punchebollen med dens falske ånd (spiritusen) og bedrageriske glæde (rusen).

Ordet ven er iøvrigt Grundtvigs stadige tiltale til sine tilhørere. Hans prædikener vrimler med gentagne udråb som "Christne Venner", "Mine Venner" eller "Kiære Venner", og han har derfor haft let ved at overføre, hvad han var vant til fra prædikenerne til salmen, men som sammenhængen med Johs. 15 og brugen af begrebet på Jesus (- og af Jesus -) selv viser, er der ikke tale om en tom konvention, men om en central beskrivelse af menneskelivets og kristendommens inderste væsen, det konstituerede livsfællesskab mellem Gud og mennesker.

I manuskriptet til *Mindes vi en fuldtro Ven* [32] har Grundtvig skrevet, at "Mindet er en Hjerte-Sag" (1:6). Herved har han givet mindet den dybde og indholdsfylde, der for ham ligger i hjertet som det inderste og mest oprindeligt menneskelige og som bæreren af den menneskelige gudbilledlighed [33]. Ved den endelige gennemarbejdelse af salmen ændres "Hjerte-Sag" til "Hoved-Sag", samtidig med, at hele strofe 4 bliver en indholdsbestemmelse af, hvad det vil sige, at mindet er en hjertesag. I 8. oplag af *Fest-Psalmer* 1864 og derefter i 2. udgave af *Sang-Værket* 1868 ændrer Grundtvig tilbage til "Hjertesag", sikkert under indtryk af krigen 1864, for at man ikke skulle opfatte "Mindet" i tysk-intellektualiserende, men i dansk-hjertelig retning [34].

Sammen hermed hører Grundtvigs opfattelse af ritualordene. Chr. Thodberg gør i sin afhandling "Var Grundtvigs nadversyn luthersk?"

opmærksom på, hvordan de imperativiske ritualord får en central hermeneutisk betydning i Grundtvigs prædikener sideløbende med hans udvikling af forestillingen om "det levende ord". Ritualernes og evangelieteksternes forkyndelsesimperativer bliver "den faste tolkningsmodel i prædikenerne, for i disse ritual- og gudstjeneste-ord er Kristus nærværende i sin menighed" [35]. Hvordan denne nærværelse aktualiseres i nadveren skildres derefter i strofe 3: Det er i sit levende ord (2:6), Kristus "er sandelig tilstæde" (3:3), og i sit genlydsord tilegner den kristne sig denne nærværelse i livsfællesskabet med Kristus (3:5-6).

Strofe 3 beskriver, hvordan nadveren overvinder al menneskelig og kristelig afstand. I de første to linier er det den geografiske, horisontale afstand, der overvindes, i de to sidste linier er det afstanden mellem Gud og mennesker, Himmel og jord, den vertikale afstand, og disse to ordpar holdes sammen af ordet i det midterste ordpar, hvorved det også strukturelt ses, at det er ordet, Guds ord (Kristus, jfr. Johs. evang.s indledning), der overvinder den dobbelte afstand og formidler livsfællesskabet mellem Gud og mennesker - og mennesker indbyrdes.

Samtidig med, at strofe 3 handler om nadveren, viser den, hvordan nadveren forbinder Skærtorsdag og Pinse. Det første ordpar hentyder til Skærtorsdag, det sidste til Pinse og det midterste viser, hvordan ordet er både Skærtorsdags og Pinsens indhold. At det er nadveren, der forbinder de to dage, viser det sidste ordpar, hvor der hentydes til de disciple fra Emmaus, der efter nadveroplevelsen med Jesus i deres hjem sagde til hinanden: "brændte ikke vore Hjerter i os, der han talede til os paa Veien" (Lk 24,32). Det, der skete i Emmaus, var, at nadveren fra Skærtorsdag blev gentaget, og at sprogunderet Pinsedag blev foregrebet. Det, der sker ved nadveren, er at Kristus er "sandelig tilstæde" i sit ord, hvilket betyder, at det først er Pinsen, der gør det muligt at forstå Skærtorsdag.

I strofe 2 munder skildringen af Jesus ud i hans bøn til mennesker: "Venner mine! mindes mig!". Efter nyansatsen i strofe 3 (Naar da..", 3:1) er billedet vendt om i strofe 4. Her er det den kristne, der beder til "Jesus Christus! fuldtro Ven!". Denne bøn i strofe 4 er bønnen om, at mindet må blive levende, d.v.s. at den kristne i strofe 4 overtager Jesu bøn i strofe 2 og gør den til sin bøn. Forudsætningen for denne tanke er evangeliet til 5. søndag efter Påske, Johs. 16,23-28, der handler om bønnen i Jesu navn, endnu et eksempel på Grundtvigs inspiration i *Mindes vi en fuldtro Ven* fra Johan-

nesevangeliets kapitler 15 og 16 i lighed med Jesu ord om, at disciplene er hans venner (str. 1 - 2) og at han er vintræet og disciplene grenene (str. 3). Grundtvig opfatter bøn i Jesu navn som den bøn, Jesus lægger i den kristnes mund og hjerte, d.v.s. Fadervor, og han slutter sin prædiken med følgende konklusion: "Ja, Christne Venner! saaledes naaer Herrens Bøn og dens Velsignelse til de evige Høie, fordi den hører til Ordet, som ei forgaaer med Verden, og medens det er langt fra, at jeg kan opregne alle de Fordele, vi herneden kan høste af Herrens Bøn da jeg endnu er langt fra at kiende dem Alle, saa kan og skal jeg dog af min ringe Erfaring lægge mit fattige Vidnesbyrd til Aandens det Rige, og forsikkre at efter det lidet jeg kiender til Frugterne af Fader Vor, er jeg levende overbeviist om, at jo meer vi fordybe os i denne Bøn, ikke som Skriftkloge, men som Børn, des bedre lære vi at kiende den fuldkomne Glæde som nødvendig hos Christne udspringer af den levende Overbeviisning at Alt hvad de bede Faderen om i Jesu Navn, det giver Han dem. Amen i Jesu Navn" [36].

Fadervor er den kristnes bøn som Guds barn. I dåben, hvor den kristne får barne-lighed med Kristus, beder Kristus Fadervor sammen med ham, og hver gang den kristne senere i livet tager Fadervors ord i sin mund, retableres hans barne-lighed med Kristus og dermed barneforholdet til Gud Fader. Den kristne mindes i Fadervor livsfællesskabet med Kristus, og denne bøn, der bedes i Kristi navn, er kilden til "den fuldkomne glæde". Grundtvig gentager i de sidste tre linier af *Mindes vi en fuldtro Ven* slutningen af prædikenen til 5. søndag efter Påske.

Salmens sidste ord "i din Favn" hentyder til dåben [37], men også til nadveren. Ligesom slutningen af strofe 3 sammenholder nadver og Pinse i ordets enhed, sammenholder "i din Favn" dåb og nadver, idet udtrykket både hentyder til den kristne, der ligger i Gud Faders favn, og til nadveren, hvor den kristne ligesom Johannes, den discipel Jesus elskede, ligger "op til Jesu Skiød", i Jesu Favn (sml. Johs. 13,23).

X

Mindes vi en fuldtro Ven er, sådan som sammenligningen med "Hver Glædens Ven" viser det, et opgør med oplysningstidens livsopfattelse, som den gav sig udtryk i et misforstået venskabsbegreb og i en perspektivløs verdens- og menneskeopfattelse. Hvordan salmen er et opgør med oplysningstidens manglende forståelse af mindet og dermed

tilværelsens historiske sammenhæng, kan ses ved at sammenligne den med den tale til folkefesten den 28. maj 1842 [38], som han udgav med titlen "Danske Folke-Fester, en Røst fra Danske Samfund" [39].

Grundtvig skriver her (s. 7 f.), at "*Menneske-Livet* udvikler sig kun blomstrende i det *Nærværende*, forsaavidt det finder sin Rod i det *Forbigangne* og søger sin Frugt i det *Tilkommende*, saa, for at blomstre, maa Folke-Livet søge sin Rod hos Fædrene og vente sin Frugt af Børnene, og vi veed Alle, det er *Mindet*, eller den levende og kiærlige Ihukommelse, der indvortes knytter os til Forfædrene og Efterslægten til os. Dette er *Natur-Loven*, som vel i forrige Aarhundrede [40] blev høirøstet bestridt og dumdristig trodset, her, som hardtad allevegne, saa vi hørde det baade i Kamrene og paa Tagene [41], at Mennesket vilde være allerkraftigst og blive allerlykkeligst, naar man, ligesom Markens Dyr, glemde den store Fortid og den grændseløse Fremtid over det nærværende Øieblik; men denne dyriske Vildfarelse af en dødfødt Selv-Klogskab, og denne magtesløse Trods mod urokkelige Love, maatte netop tjene til at sætte Sandheden om Menneske-Livet fra Slægt til Slægt i et klarere Lys, saa nu er det kun *Gienfærd* fra det forrige Aarhundrede, der i Mørket mumle om, at det er med Mennesket som med Kvæget paa Marken, og i det nærværende Aarhundrede søge selv *Franskmænd* at knytte sig til deres Fortid og oplive deres Fædres Ihukommelse!"

På denne baggrund forudser Grundtvig, at "*Fædrenes Minde* vil leve op i hele Christenheden, kun med større og mindre Kraft og Varme, eftersom det falder Folkene meer eller mindre naturligt, saa, naar det kun er en *historisk Sandhed*, at *Danmark* fra Arildstid var de kiærlige, søde, dybe, uudslettelige *Minders Hjem*, da kan det umuelig feile, at jo disse Minder blandt os og vore Børn vil opleve et mageløs herligt *Gylden-Aar!* " (s. 8).

Som Grundtvig her bruger begreberne, er det vanskeligt at se, om hans synsvinkel er folkelig eller kirkelig, og kun sammenhængen kan afgøre det. Sandheden er, at han opfatter det menneskelige og det kristelige i de samme begreber og med den samme struktur. Det gør han i Begyndelsen af *Mindes vi en fuldtro Ven*, og det gør han her. Det folkelige og det kirkelige er som det menneskelige og det kristelige to sider af samme sag, der skal - og kun kan - opfattes i den af Gud skabte verdens sammenhæng, med dens begreber og struktur.

Senere hen i talen viser det sig, at Grundtvig opfatter de tre store folke-fester i de tre store kirkelige festers billede. Festen

for sejren over svenskerne ved København 11. februar 1659, "Midvinters-Festen" svarer til Jule-festen (s. 12), festen for slaget på Rheden 2. april 1801, hvor fædrelandskærligheden vågnede efter det 18. århundredes vinter, svarer til Påske-festen, og Frederik 6.s oprettelse af de rådgivende stænderforsamlinger 28. maj 1831, hvor folket fik taleret, svarer som "Maigildet" (s. 13) til Pinsen. Grundtvig slutter talen med vendinger, der kan minde om sidste strofe af *Mindes vi en fuldtro Ven*, idet han ikke alene slår fast, at fædrelandskærligheden både er folkets største dyd og tronens bedste støtte, men tilføjer, at "Lykkens eneste sande og levende Kilde, naar man om *Folke-Lykke* hører *Hjertets* Stemme, er *Himlens Velsignelse!*" (s. 26).

Talen efterfølges af et digt, "*Danmark*, under Vinters Hjerte", hvor talens tema gentages i digterisk form [42]. Digtet slutter med en strofe, hvor de tre folke-fester opregnes og skildres som en dynamisk treklang på en måde, der minder om opregningen af de kirkelige fester i *Mindes vi en fuldtro Ven* strofe 2, idet folket og landet karakteriseres af de tre fester, som Kristus og kirken karakteriseres af de 4 fester i salmen (s. 28):

Derfor trende Høitids-Dage
Har hvert *Danmarks* Aar,
Medens Vinter-Storme brage,
Knopper melde Vaar,
Og mens, over Blomster unge,
Liflig alle Fugle sjunge,
Prise *Mai* paa Mark og Vove
Bedst i Bøge-Skove!

Som indledning til talen har Grundtvig aftrykt den anden sang, han havde skrevet til festen, og som var blevet sunget ved den, "Slaverne raadte paa Østersø" (s. 3 - 5). Her skildrer Grundtvig mindet som den historisk-poetiske kraft, der holder historien sammen og giver den kontinuitet med sig selv. Grundtvig skildrer valdemarernes storhedstid, der endte brat med den unge Valdemar, dronning Dagmars søns død ved en vådeskudsulykke 1231:

Derfor med Vemod, lys og blid,
Mindedes *Valdemarers* Tid.

Dette minde er af afgørende betydning. Da mindet for Grundtvig ikke er en sentimental erindring, der flygtigt forsvinder, som Frankenaus oplysningsslægtled mente, men er tilværelsens dynamiske livskraft, som han har beskrevet i *Mindes vi en fuldtro Ven* og gjort rede for i talen til 28. maj, kan han fortsætte:

Mindet vel lader som ingen Ting,
Er dog et lønligt Kildespring!

Det er Kiærminde-Kilden god,
Springende op af *Knud Lavards* Blod!

Ligesom Grundtvig i talen parallelliserer de kirkelige og de folkelige fester, skildrer han her Knud Lavard, der uden selv at blive konge indledte Valdemar-dynastiet, i Kristi billede. Som Kristi blod i nadveren skulle blive den livskraft, der holdt den kristne kirke i live, skulle Knud Lavards blod blive den strøm af livskraft, der skulle holde det danske folk i live. Gennem mindet er Grundtvigs samtid og ethvert senere dansk slægtled i kontinuitet med Valdemarstiden, hvorfor valdemarernes livskraft (- Knud Lavards blod -) også - i mindet - er den senere slægts livskraft. Derfor kan Grundtvig sige om mindet, det lønlige kildespring, kær*minde*kilden, at

Immer den risler: engang paa ny
Haabet sig svinger som Fugl i Sky!

Fuglen har sunget og synger end:
Valdemars-Tiden oprandt igien!

Grundtvig tænker konkret på den folkelige vækkelse, der blev resultatet af hans egen oversættelse af Saxos Danmarks Krønike fra 1818-1823 [43)] og af Ingemanns historiske romaner med "Waldemar den Store og hans Mænd" fra 1824 [44)] som den første. Fuglebilledet er et udtryk for det poetiskes betydning i den historisk-poetiske sammenhæng, på samme måde som salmesangen er det afgørende udtryk for den kirkelige genfødsel efter oplysningens og rationalismens død og vinterkulde. Sangen slutter med strofen:

Fuglen har sunget om *Mai* fra *Jul*,
Leger nu glad mellem Bøge Skjul.

Også her ligger de kirkelige begreber bag de folkelige. Som englenes lovsang for mennesker ved Betlehem, da Jesus blev født (i vinterens mørke) ved Helligåndens komme Pinsedag (i maj) blev menneskers lovsang sammen med englene for Guds trone, blev sangen (Waldemar den Store og hans Mænd var på vers) bærer af den fortidige virkelighed (ikke for ingenting var "Slaverne raadte paa Østersø" skrevet på et folkeviseversemål), og ligesom den genfødte salmesang (f.eks. Grundtvigs egen i Sang-Værket, men også Ingemanns i Høimesse-Psalmer fra 1825 [42)]) var et vidnesbyrd om den kirkelige genfødsel, var fædrelandssangene et udtryk for den genfødte folke-

lighed. Kirkelighed og folkelighed var for Grundtvig transparente begreber, der som to sider af den samme skabelseshistoriske virkelighed ret beset (og det vil til syvende og sidst sige kristeligt set) dækker hinanden. Derfor kan han moddigte verdslige drikkeviser og folkeligt efterdigte sine salmer.

XI

Mindes vi en fuldtro Ven er formelt en gendigtning af Noel's "If human kindness meets return", men opgøret med denne salmes reformerte nadver- og menneskesyn medførte samtidig et opgør med pietismens og ikke mindst den konsekvent dennesidige oplysningstids livslede og dermed i virkeligheden livsforagt.

Mindes vi en fuldtro Ven er et vidnesbyrd om Grundtvigs opfattelse af, at sammenhæng og kontinuitet er forudsætningen for alt liv. For Grundtvig er sammenhængen først og fremmest historisk, ikke fordi den derved bliver relativeret og dermed menneskelig, men fordi verden og livet i verden kun er til i spændingen mellem skabelse og fuldendelse. Fordi sammenhængen er den afgørende forudsætning for alt liv, kan mennesket ikke leve i tiden og verden uden *mindet*, der historisk-poetisk holder fortid, nutid og fremtid sammen. På samme måde er *venskabet* (i videre forstand samfundet) den nødvendige sammenhæng for ethvert menneske. *Troen* er oplevelsen af sammenhængen, *ordet* er midlet til at etablere og sikre den, og *glæden* er det spontane udtryk for den livsfylde, som den skaber. Grundtvigs prædikener, salmer, taler, digte og sange viser, hvor centrale disse begreber er for hans menneske- og kristendomssyn.

Grundtvig vil i *Mindes vi en fuldtro Ven* give en digterisk fremstilling af sammenhængen mellem det menneskelige og det kristelige. Samtidig ønsker han at understrege, at den kristne begrebsdannelse og dermed forstående tilgang til virkeligheden er primær i forhold til den (kun) menneskelige. I sin polemik mod Noel vil Grunstvig vise, at et ret forstået kristent livssyn forudsætter et positivt syn på menneskelivet. Tilsvarende retter han den anklage mod Frankenau, at denne på grund af sit konsekvent dennesidige udgangspunkt mangler forståelse for menneskelivets meningsgivende sammenhæng. *Mindes vi en fuldtro Ven* viser sammen med de fremdragne kirkelige og folkelige tekster, at Grundtvigs tilgang til en menneskelig sammenhæng ikke alene er historisk-poetisk, men båret af et kristent helhedssyn. Det er for Grundtvig først den kristne, der fuldt ud forstår det menneskelige i dets positive selvgyldighed.

B i l a g

N.F.S. Grundtvigs manuskript til
Sang-Værk til den Danske Kirke (1836-1837)

Collins Samling 22o, 4°, Det kgl. Bibl. Kbh.

[læg 55 v 2]

Nr. 372 +)

Mindes vi en (S: kiærlig) fuldtro
Ven
I det Fjerne alle Dage,
Ønskende, han snart igien
Vende maa med Fryd tilba
ge,
Frelser, i dit Venne-Lag
Mindet er en Hjerte-Sag

[de følgende 3 strofer er streget ud med
tre til fire lodrette streger ned over teksten]

For os daled Du til Jord,
Gik for (S: os i Døden)(T: vores Skyld i Døden),
For os Du til Himmels Foer,
(S:Hjelper os i) Nøden,
Bad os og udtrykkelig:
Venner mine! mindes mig!

Naar da om dit Nadver-Bord
(S. Trindt v)
Tæt vi tage Sæde

+) Efter "If human kindness
meets return".

[læg 56 r 1]

Med den Tro, at i dit Ord
Du er Selv (S:s) tilstæde,
Minde dit er Glød i Bryst
Har paa Læben Engle-Røst!

Jesus Christus! fuldtro Ven!
Lad det nu og findes,
At, til snart vi sees igien,
Saa vi sødt dig mindes,
Søge Livet i dit Navn,
(S: Finde Glæden i din Favn!)

For vor Trang Du sank til
Jord,
Gik for vores Skyld i Døden,
Til vort Gavn Du høit opfoer,
Kommer os til Hjelp i Nøden,
Bad os Selv udtrykkelig:
Venner mine! mindes Mig!

Naar da om dit Nadver-
Bord
Trindt og tæt vi tage Sæde,
Med den Tro, at i dit Ord
Du er sandelig tilstæde,
Minde dit er Glød i Bryst,
Har paa Læben Engle-Røst!

[læg 56 v 1]

Jesus Christus! fuldtro Ven!
Skab da i os Hjerter fromme
Som, til snart vi sees
igien,
Saa Dig altid ihukomme,
Søge Livet i dit Navn,
Finde Glæden i din Favn!

---

1. Se min Salmebog og salmesang. Grundtvigs anmeldelser af Ingemanns Høimesse-Psalmer (1825) og P.A. Fengers udgave af Kingos salmer (1827), Hymnologiske Meddelelser 1983/1, s. 3-56.

2. Grundtvigs anmeldelse af Ingemanns Høimesse-Psalmer, Theologisk Maanedsskrift 1825, bd. 3, s. 156 (Steen Johansen 1,197, nr. 422).

3. F.eks. Viktor Kristian Hjort: Forsøg til Aandelige Sange 1-2 (179o-1791) og samtidige samlinger af ikke mindst bidragyderne til Evangelisk-kristelig Psalmebog (1798).

4. Fra og med Dejlig er den Himmel blå (181o) (Steen Johansen 1,61 f, nr.157).

5. Fra og med bemærkningerne til "Dejlig er den Himmel blå", se note 4 (jfr. min Salmebog og salmesang).

6. Litteratur til Mindes vi en fuldtro ven, se bl.a. Anders Malling Dansk Salme Historie bd. 3 (1963), s. 333-334.

7. Sml. Christenhedens Syvstjerne, Dansk Kirketidende 1854-1855, selvstændig udgave Kbh. 186o (Steen Johansen bd. 3, 132, nr. 1o9o m.fl. og 1121 (s.141)).

8. Se biografien i Anders Malling anf. skr. bd. 7 (1972) s. 1o7 f.

9. Se Anders Malling anf. skr. bd. 1 (1962) s. 297-3oo til Du, som går ud fra den levende Gud, og Helge Toldberg: Nugent Wade i Helsingør, Grundtvig-Studier 1948, s. 55.

1o. Se Chr. Thodberg: Var Grundtvigs nadversyn luthersk? Grundtvig-Studier 1975, s. 21, hvor Grundtvigs Skærtorsdagsprædiken 1837 citeres.

11. Sml. Du, som går ud fra den levende Gud, se min gennemgang af salmen i Grundtvig-Studier 1983, s. 42-68.

12. Sst.

13. Grundtvigs prædikener fra kirkeåret 1836-37 findes i Grundtvig-arkivet på Det kgl.Bibliotek, København, fasc.26. Sideangivelsen henviser til siden i håndskriftet.

14. Chr.Thodberg, anf.skr. s.21 f.

15. Sst. s.31.

16. Se note 13.

17. Psalme 3o,6 (efter Chr. 6.s bibel, 174o): "Thi et øyeblik varer hans vrede, men livet er i hans velbehagelighed; om aftenen, ja natten igiennem skeer graad, men om morgenen fryde-skriig". Dette skriftsted hører sammen med Ps. 126,5 (se til note 21) til de skriftsteder, Grundtvig gang på gang vender tilbage til livet igennem.

18. Maskeradeballet i Danmark 18o8. Et Syn af Nik.Fred.Sev. Grundtvig. Kbh.18o8. Se Nik.Fred.Sev. Grundtvigs Udvalgte Skrifter ved Holger Begtrup, (US), bd. 1 (19o4) s. 225 ff. (Steen Johansen 1,36 nr. 76)

19. Se US 2,165 ff. Kort Begreb af Verdens Krønike i Sammenhæng Kbh. 1812 (Steen Johansen 1,76 nr. 189).

2o. Heimdall. Dansk Nyaars-Gave for 1816 ved N.F.S. Grundtvig, Præst. Kbh. 1815. Freden (Et Brudstykke 1813), s. 72-93. Jfr. US 3,183-196 (Steen Johansen 1,113 nr. 269).

21. Psalme 126,5: "De som saae med graad, skal høste med frydesang" (sml.note 17).

22. Anf. skr. s. 82. (sml. US 3, s.189).

23. Anf. skr. s. 89 f. (sml. US 3,193 f.).

24. Sange for Kongens Klub 18o2, s. 29, nr.19. Sml. Maskeradeballet i Danmark 18o8 (se note 18) US s. 227.

25. Sst. s. 53 f., nr. 32.

26. Christelige Prædikener eller Søndags-Bog. Andet Bind, Kbh. 1827 s.47-64 "Jule-Psalmen" (Steen Johansen 1,22o, nr. 462 A II.

27. "Fryd dig ved Livet", str. 3, lin. 1-4.

28. "Hver Glædens Ven", str. 2, lin. 5-8.

29. Christelige Prædikener .. Bd. 2 (1827), s. 56 og 64, sml. prædiken til 1. juledag 1823.

3o. N.F.S. Grundtvigs prædikener 1822-26 og 1832-39. Udgivet af Christian Thodberg, bd. 2, Kbh. 1983, s. 56.

31. Se min "Du, som går ud fra den levende Gud", (jfr. note 11).

31a. Grundtvig tænker her på vinmærket Lacrimæ Christi, som Kristi sande tårer bliver et modbillede på.

32. Se Grundtvigs Sang-Værk, samlet udgave bd.6, s.114 (1956), se her Bilag.

33. Se Erik Krebs Jensen: Hjertets gudbilledlighed, "For Sammenhængens skyld" (1977), s. 65 ff.

34. Sml. Grundtvigs holdning til kundskab og forstand i Skærtorsdagsprædikenen 1837.

35. Anf. skr. s. 13 f.

36. Marginaltekst på s. 8, 6, 4 og 2 i Grundtvigs håndskrift til prædikenen til 5. søndag efter Påske 1837 (Gr.Ark. fasc. 26).

37. Se Chr. Thodberg, anf. skr. s. 29.

38. 28. maj var årsdagen for Frederik 6.s oprettelse af de rådgivende stænderforsamlinger 1831.

39. Danske Folke-Fester en Røst fra Danske Samfund. Af Nik.Fred.Sev. Grundtvig. Kbh. 1842. Udkom 7. juni (Steen Johansen 2,195, nr. 721, sml. s. 194, nr. 72o: Sange til 28de Mai 1842 i Danske Samfund, med de to sange, der blev afsunget ved festen og derefter optrykt i Danske Folke-Fester).

4o. d.v.s. oplysningstiden.

41. Matth. 1o,27.

42. Der er her uden tvivl tale om en folkelig parallel til Grundtvigs kirkelige arbejdsmønster: tema (prædiketekst, her Danmarkshistorien, eksemplificeret ved Valdemars-tiden (Slaverne raadte paa Østersø) og aktualiseret ved 28.maj-festen), tale (eller prædiken), og endelig digterisk udformning (i en salme eller som her i en sang: Danmark, under Vinters Hjerte).(Sml. her ovenfor afsn. V).

43. Danmarks Krønike af Saxo Grammaticus fordansket ved Nik.Fred.Sev. Grundtvig, Præst. 1-3, Kbh. 1818 - 1822. (Steen Johansen 1, 144 ff., nr. 334-335 I-III).

44. Waldemar den Store og hans Mænd. Et episk Digt. 1 - 2, Kbh. 1824.

45. Se min Salmebog og salmesang (se note 1).

FRAGMENTER AF ET CREDO

VED RICHARD SENNELS

Det er altid en udsøgt fornøjelse at læse, hvad professor Leif Ludwig Albertsen skriver: nye og forfriskende synspunkter, fremsat i et levende og muntert sprog. Altså bliver jeg inspireret til et par ord i anledning af professorens artikel "Salmerne og virkeligheden" i Hymnologiske Meddelelser no.2. Det *kunne* blive en lang historie, men jeg foretrækker at nøjes med nogle korte bemærkninger, strøtanker, stikord eller hvad man nu vil kalde det. Tænkt som en kompliment til professor Albertsen - og en modsigelse.

Om et kunstværk er realistisk, symbolistisk eller "emblematisk" er uden betydning for dets *egentlige* værdi. Vi (det borgerlige samfund?) finder det nok selvfølgeligt, at en maler behersker perspektivet, men vi kan fuldt ud anerkende kunstneriske frembringelser fra de perioder, hvor man endnu ikke kendte perspektivet eller, som i dele af den moderne kunst, igen har afskaffet det.

Ak, dette skældsord "borgerlig"! I ethvert samfund, feudalt eller borgerligt eller alt muligt andet, har der eksisteret kulturbærende lag - plus en overvældende hob naive sjæle, hvis menneskelige egenskaber man altid bør vide at vurdere, men hvis "dom" i kunstneriske sager man ikke behøver at lægge vægt på.

Vækkelser er som bekendt også (men ikke alene) et socialt fænomen. At de benytter lejligheden til at omvurdere hierarkier, er ikke mærkeligt: ved enhver gunstig lejlighed slår den såkaldte underklasses komplekser ud i et kulturhad, som vi også i dag kender alt for vel, og hvis farlighed vist foruroliger de fleste tænkende mennesker.

Hvem er i øvrigt mest storsnudet? Man bør opleve den skråsikkerhed, hvormed min fortræffelige nabo vender tommelfingeren nedad, når han ser den Jorn, jeg ved skæbnens ubegribelige gunst har hængende på væggen. Men Gud nåde mig, hvis jeg så meget som løfter et øjenbryn ad samme nabos billige zigeunerpige med den svulmende barm.

Er begrebet "kunstnerisk værdi" udelukkende klasssebestemt? Igen denne kedsommelige klassekamp, et stykke mytologi, som for længst har mistet enhver mening - der er mere liv i Odin og Thor for ikke at tale om Loke. Højt organiserede kunstneriske manifestationer opstår ved en indre nødvendighed, hvis veje det turde være næsten umuligt at efterspore. Og disse manifestationer er (hvad man kan

beklage, men ikke komme udenom) i reglen kun tilgængelige for den gennem evner og arbejde udvalgte. En primitiv skala - den bliver i tidens fylde til Bachs kontrapunkt og Schönbergs 12-tonesystem, ganske uden hensyn til dem, der bliver hængende i schlageren. Og en sammenligning, der ikke halter så meget, som man skulle tro: 2 gange 2 er 4, og det udvikler sig ubønhørligt til alle tænkelige former for højere matematik, ganske uden hensyn til dem, der blev hængende i den lille tabel.

Alle vil gerne beruses. Men det er vist velkendt, at en rus i ædel vin er finere end den, man pådrager sig i billig fusel.

Både før, under og efter rusen skal jeg helst være samfundskritisk, hvad det så betyder. Men som bekendt er Shubidua lige så god som Beethoven, det er bare noget andet (og det er i hvert fald ikke løgn). Derfor må jeg ikke være kunstkritisk. Hvis jeg siger, at Lasse og Mathilde og Sebastian og Hjemlandstoner er noget møg, så indtager jeg en elitær og samfundsskadelig holdning.

Forkundskaber ere nyttige, sagde allerede H.C.Andersen. Jeg vil uden tvivl gøre mig dårligt i fodboldkredse, jeg mangler på dette område totalt den sagkundskab, hvis nødvendighed hvert eneste avisbud i Danmarks land er klar over. Men når det drejer sig om kunst og kultur, så kan enhver ignorant komme lige ind fra gaden og forlange sin slet begrundede mening respekteret. En hær af sociologer lytter bifaldende, de har nemlig heller ikke forstået noget.

Den stakkels kirkesanger - han er ganske vist lidt blåøjet, når han udnævner Laub til verdens største salmekomponist. Men er han ellers helt tosset? Han har dog, efter fattig evne, søgt at sætte sig ind i problemerne, han har gjort nogle erfaringer og har fundet nogle værdinormer, om end de er temmelig begrænsede. Leve ekspertvældet - ja, vores bagvendte demokratisme gør jo enhver form for kundskab og viden misliebig, men jeg håber alligevel, at professor Albertsen ikke lider for mange samvittighedskvaler over de kvalifikationer, han har skaffet sig for at kunne beklæde en universitetsstilling - ligesom jeg selv gør mig umage for at sove roligt om natten trods min elitære organistuddannelse.

Men vi ved jo alle, at de stygge og helt usolidariske begreber hedder: opdragelse, undervisning, uddannelse - for slet ikke at tale om mission.

Derfor, glem ikke eksperten på prædikestolen! Væk med ham! Vi skal nok selv hitte ud af, hvad kristendom er, og ikke mindst hvad

den efter vore begreber helst skal være.

Forventningen om et paradis, hvor alle modsætninger udlignes og ophæves, kan desværre ikke bruges som undskyldning for, at vi i vort jordiske liv lader fem og syv være lige. I disse lave egne *er* der forskel på op og ned, her er noget, som er godt, og noget, som er skidt. Og vi må vist erkende, at det store skel mellem mennesker ikke kan begrundes i race, religion og med den grasserende nivellering heller ikke i økonomi, men først og fremmest skyldes forskel i kulturniveau.

Endelig: hvis den himmelske musik lyder som Frelsens Hær eller Hjemlandstoner, så vil jeg hellere være et andet sted.

R.S.

ORDLISTE TIL "DEN DANSKE SALMEBOG"

VED KNUD OCHSNER.

Enhver præst støder i konfirmandundervisningen på det store problem, at flere og flere af de gamle ord i salmebogen er konfirmanderne helt ubekendte. Da det ikke er en farbar vej at omdigte salmerne til nu-dansk, så må man lære dem de mange svære ord, og her kan det være en god støtte at udlevere en ordliste, som konfirmanderne også siden kan slå op i.

En sådan liste lavede jeg for nogle år siden, idet jeg gik ud fra den korte liste foran i Dahns "Salmehåndbog". Efter at listen har været gennem mange forbedringer, har menighedsrådet i Hasle nu ladet den trykke i et begrænset oplag. Foruden at udlevere listen til konfirmanderne har vi indklæbet den i kirkens salmebøger og lagt en stak i våbenhuset, så interesserede kirkegængere kan tage til deres egen salmebog.

Listen er også aftrykt i "Episkopet", der udgives af Evangelisk Pædagogisk Samvirke, og Materialecentralen har fået en del af vort oplag (stykpris: 1 kr.). Vi vil ikke selv forhandle den.

Vanskeligheden ved at udarbejde en sådan liste er ikke mindst at foretage det rette udvalg, da det jo er umuligt at tage alle uforståelige ord med. Jeg har især taget ord med, der forekommer ofte, idet jeg her har taget særligt hensyn til de mere kendte salmer (fx. af morgen- og julesalmer). Ord, der kun forekommer en enkelt gang - fx. "iseskrog" (DDS 525) - er ikke med. Jeg har

ORDLISTE TIL
»Den danske Salmebog«:

Alskens – al slags
arm – fattig
armod – fattigdom
attrå – begær, begære
bold – kæk, tapper, tyk
brøst – mangel, fejl
både – gavn, gavne
dont – arbejde
drot – konge
dulgt – skjult
dølge – skjule
dåne – besvime, være ved at dø
dåre – tosse, idiot
end – endnu
est – er
fager, favr – skøn
fjed – skridt
fjederham – fjerdragt
forklare – få til at lyse
forløse – befri, løskøbe
forsmå – være ligeglad med
fro – glad
gammen – glæde, fornøjelse
gol – galede
grand – stor, prægtig
grant – tydeligt
halleluja – pris Herren!
hannem – ham
hart – hårdt, fast
hisset – på den anden side, i himlen
hosianna – frels! hil!
hu – sind
huld – trofast
husvale – trøste, lindre
hvi – hvorfor
hvo – hvem
id, idræt – gerning
ihukomme – huske
ikkun – kun
kalk – vinbæger, skæbne
konning – konge
kummer, kvide – sorg, bekymring
kvæde – synge
kvæge – forfriske, oplive
kvæld – aften
kød – menneske, menneskenatur
lak – mangel, mangelfuld
levned – liv
li, lide – skråning, bjergside
lid – tillid
lise – lindring
love – prise, hylde
lyde – fejl
lyksalig – lykkelig
løn, løndom – skjul
miskundelig – barmhjertig
miskundhed – barmhjertighed
møde – besvær, møje
mødig – træt, besværlig
pode – stikling, barn
prud – prægtig
salig – lykkelig
silde – sent
sold – løn, betaling
tant – pjat
thi – fordi, derfor
to – vaske
trindt – rundt, vidt omkring
trine – træde
tugt – opdragelse
tvætte – vaske
vang – eng, mark
vanke – gå
vederkvæge – forfriske
vold – magt, beskyttelse
volde – gøre, forårsage
vorde – blive
vove – bølge
vrå – krog, afkrog
vunde – sår
våde, vånde – nød, ulykke
årle – tidligt om morgenen
åsyn – ansigt.

Sådan ser den ordliste til salmebogen ud, som Knud Ochsner, sognepræst i Hasle ved Århus, har ladet udarbejde til sin menighed. red.

også lagt vægt på at forklare ord, som i salmebogen har en anden betydning, end den vi i dag kender - fx. netop ordet "forklare". Hvad den nu-danske oversættelse af ordene angår, så er den af pladshensyn så kort som muligt. Det kan jo ikke lade sig gøre at tage alle betydningsnuancerne med fra "Ordbog over Det Danske Sprog"!

Hvis en sådan ordliste skal være god nok, bliver man ikke hurtigt færdig med at arbejde på den. Jeg har således allerede føjet følgende fire ord til i den liste, som jeg har i min egen salmebog:

fort - hurtigt
mage - ordne
mulm - mørke
sorrig - sorg

Mit erfaringsmateriale er især århusianske skolebørns ordforråd, og andre præster vil sikkert ønske at få en hel del andre ord med. Jeg vil være meget taknemmelig, hvis andre vil arbejde med på listen, for målet må være at få en ordliste, der kan blive trykt i

Den Danske Salmebog. For mange gamle ord går i glemmebogen, så også mange voksne kirkegængere kunne have glæde af en ordliste.

K.O.

ET FALSK GRUNDTVIG-CITAT OG ET RIGTIGT

VED POUL GRUBB

Professor Ejnar Thomsen fortalte mig engang, at professor Edvard Lehmann, Lund, havde et falsk Grundtvig-citat, som han morede sig med at stille grundtvigianere og Grundtvigforskere overfor, det lød i sin korthed således:

Uskyldshvid er kinden rød,
minde den er om liv af død,
så er og paradishaven.

I min broder Johannes Grubbs efterladenskaber finder jeg imidlertid et mærke indlagt i Dansk Kirketidende 1908 (spalte 373) ved følgende lille artikel:

For Grundtvig-Forskere.

På et afsiden Sted i Grundtvigs efterladte Papirer, hvor han ellers taler om noget helt andet (Fasc.283) findes henkastet følgende, kønne, lille Vers, der saa vidt jeg ved, ikke før har været trykt:

Rosen hvid paa Straale-Blegen
til sin Byrdsdag smiler blidt,
som din Moder, alderstegen,
rosenskøn med Haaret hvidt,
saa du, under straaler søde,
hvidner mellem Roser røde.

(Lille Tuborg, 1ste August 1844)

Jeg overlader dette lille Vers til mere kyndiges nærmere Fortolkning.

J.P.B.

Initialerne står formodentlig for redaktøren, docent lic.theol.J.P. Bang, senere professor.

Et og andet kunne tyde på, at Lehmanns citat er et sammendrag af dette for mig uudgrundelige Grundtvig-vers.

P.G.

EN FEMTE STROFE AF "JEG ER TRÆT OG GÅR TIL RO"?

VED JENS LYSTER

Fra korshærspræst Henning Schjørring i Århus har vi fået en opfordring til at efterlyse oplysninger om flg.vers, der er blevet brugt som sidste strofe til Luise Hensels "Jeg er træt og går til ro":

Og naar døden nærmer sig,
tag os alle da til dig,
tag os alle i din favn,
hør vor bøn i Jesu navn.

Hensels aftensang blev kendt på dansk i Kr.Arentzens oversættelse af de fire strofer, trykt i Dansk Kirketidende 1846. Da Hensel såvidt vides kun har digtet fire strofer, tør man vel regne med, at de citerede linier er blevet til her i landet? Men hvor og ved hvem og hvornår? Den dame i Thy, der gerne vil vide mere om dette salmevers, mener, at det måske kan stamme fra Thisted-egnen, og at det måske kan følges tilbage i levende brug i hendes mands slægt til efter krigen i 1864. Oplysninger modtages gerne af

J.L.

ANMELDELSE

RAGNAR VÄRMON: GUD SÅSOM EN MODER HOS LINA SANDELL. *Kyrkohistorisk årsskrift 1982 s.149-157. Mit einer deutschen Zusammenfassung.*

Feminismen har rettet sin opmærksomhed mod gudstjenestesproget, som præges af en sprogbrug, der bevidst eller ubevidst fremhæver det mandlige på det kvindeliges bekostning. Men der er i traditionen tilløb til en feministisk brug af billeder. Herrnhuterne betegnede således Helligånden som Moder, hvilket stempledes som kætteri.

Den svenske salmedigter Lina Sandell (1832-1903) forkyndte en moderlig Gud, ikke konsekvent og altid, men dog hyppigt nok til at give sin poesi en karakteristisk profil. Pastor Ragnar Värmon har analyseret hendes samlede digtning med henblik på moderlige billeder for Gud og konstaterer hvorledes hun har indført dem for egen regning i sine oversættelser af så kendte salmer som Johann Mentzers O dass ich tausend Zungen hätte: "Oss vill Han i sitt sköte bära, Så ömt som någon moder kan!" og Gerhardts Befiel du deine Wege: "Han är dig alltid nära med råd och hielp och tröst/ Och ger dig ljuflig hvila/ invid sitt modersbröst".

Inspireret af Es.49,15 dukker formlen "mer än modershjärta" op fem gange hos Sandell. Ragnar Värmon konstaterer, at også et par andre poeter i samtiden kunne digte om moderhjertet. Har Sandell mon inspireret disse eller omvendt?

Også "modersvingen" møder os i Sandells sange, ikke mindst når hun skriver for børn. Det bibelske forlæg er her Matt.23,27 ≠ Luk.13,34. Deprimerende er det at se, hvorledes den etablerede kirkelighed griber censurerende ind netop over for de feminine billeder på Gud. Med det rene nonsens til følge. I Sandells "Du ömma Kycklingmoder, som vakar öfver mig...Oc gömmer under vingen ditt lätt försagda barn" bliver "kycklingmoder" strøget til fordel for det mere

hævdvundne "Fadershjerta" og vi får det ejendommelige billede af et hjerte, der gemmer noget under vingen. Er det mon sådan, den barokke emblematiske tænkning er opstået, som Leif Ludwig Albertsen giver eksempler på i HM 1983 side 95f?

R.Värmons lille analyse er værdifuld og troværdig ved at holde sig objektivt og ikke-manipulerende til sagen. Foruden at kaste nyt lys over Lina Sandells salmedigtning rummer analysen en række eksempler på salmebogsredaktionernes tendentiøse bearbejdelser, tit som udeladelser af farverige og originale billeder.

Jens Lyster

FORFATTERNES ADRESSER

Antikvarboghandler Poul Grubb, Skyggelundsvej 9, 2500 Valby.
Univ.lektor cand.mag. Niels Lyhne Jensen, Kirkebjergvej 7, Tved, 8420 Knebel.
Sognepræst Knud Ochsner, Viborgvej 158, 8210 Århus V.
Domorganist Richard Sennels, Asmildvej, Overlund, 8800 Viborg.

TILBUD KUN TIL MEDLEMMER AF SALMEHISTORISK SELSKAB. Har man indbetalt medlemsgebyr 60 kr for 1983, kan man erhverve nedenstående publikationer til favørpris:

Anders Arrebo: Melodierne i K.Davids Psalter 1627. Udgivet i transskription med kommentarer af Henrik Glahn. Det danske Sprog- og Litteraturselskab, København 1981. 87 sider. Pris: 50 kroner.

Malmø-salmebogen 1533. Faksimiledition 1967. 349 sider. Med efterskrift af Anders Malling. Udsolgt fra forlaget. Pris: 50 kroner.

Ludwig Dietz' salmebog 1536. Facsimileudgivelse fra Universitets-Jubilæets danske Samfund, København 1972, indeholdende "Nogle nye Psalmer oc Loffsange" Rostock 1536 og "Een ny handbog med Psalmer oc aandelige loffsange" Rostock 1529. Efterskrift (117 sider) af Niels Knud Andersen. Pris: 85 kroner.

Danske Messebøger fra reformationstiden. Udgivet i facsimile af Universitets-Jubilæets danske Samfund. Med liturgihist.redegørelse (178 sider) af S.H.Poulsen. København 1959. Pris: 40 kroner.

Leif Ludwig Albertsen: Lyrik der synges. Berlingske Leksikon Bibliotek, København 1978. 168 sider. Pris: 25 kroner.

Ovenstående priser er exclusive forsendelsesomkostninger.

Nye medlemmer kan for kun 85 kroner erhverve både årgang 1982 og 1983 af Hymnologiske Medlemmer. (Normalprisen for årg.1982 er 50 kr og for årg. 1983 60 kr).

HYMNOLOGISKE MEDDELELSER

TIDSSKRIFT OM SALMER
UDGIVET AF SALMEHISTORISK SELSKAB
12.årgang 1983 nr.3

TEKSTER OG MELODIER af N.F.S.Grundtvig, J.P.E.Hartmann og A.P.Berggreen.....s.119

Henrik Fibiger Nørfelt: N.F.S.Grundtvig 1783 - 1983.....s.123

Jens Lyster: Göteborg-salmebogen 1650, tabt og genfundet....s.129
English summary by Niels Lyhne Jensen.....s.150

Peter Balslev-Clausen: Mindes vi en fuldtro ven. Om en Grundtvig-salmes kirkelige og folkelige sammenhæng..... s.151

Richard Sennels: Fragmenter af et credo..... s.181

Knud Ochsner: Ordliste til "Den Danske Salmebog"..... s.183

Poul Grubb: Et falsk Grundtvig-citat og et rigtigt..... s,185

Jens Lyster: En femte strofe af "Jeg er træt og går til ro"? s.186

ANMELDELSE

Ragnar Värmon: Gud såsom en moder hos Lina Sandell. Kyrkohist.årsskrift 1982. (Anm. af Jens Lyster)..... s.186

FORFATTERNES ADRESSER s.187

TILBUD KUN TIL MEDLEMMER AF SALMEHISTORISK SELSKAB..... s.187

ISSN-0106-4940

Kvartalsskriftet
Hymnologiske Meddelelser udkommer årligt med 4 numre á omkr. 50 sider.

Udgives af Salmehistorisk Selskab
Københavns Universitet
Institut for Kirkehistorie
Købmagergade 44-46
DK-1150 København K

Medlemsskab af Salmehistorisk Selskab tegnes hos kassereren, Ahlmanns Allé 14, 2900 Hellerup. Giro nr.2 20 11 19. Hos kassereren kan også bestilles ældre årgange af Hymnologiske Meddelelser.

Salmehistorisk Selskabs bestyrelse:
Professor dr.theol. Niels Knud Andersen, *formand.*
Ulvemosen 6, 2960 Rungsted Kyst. Tlf. 02 86 37 72

Sognepræst Peter Balslev Clausen, *sekretær, kasserer, redaktør.*
Ahlmanns Allé 14, 2900 Hellerup. Tlf. 01 62 79 27.

Sognepræst Jens Lyster, *ansvarshavende redaktør.*
Odden præstegård, 4583 Sjællands Odde. Tlf. 03 42 62 96.

Univ.lektor cand.mag. Erik A. Nielsen.
Strindbergsvej 3, 2500 Valby. Tlf. 01 46 60 23.

Organist Henrik Fibiger Nørfelt, *redaktør (melodistoffet).*
Korsgårdsvej 16, 2920 Charlottenlund. Tlf. 01 63 23 80.

Hymnologiske Meddelelsers redaktion: se under bestyrelsen.

Hymnologiske Meddelelsers støttekreds:
Professor Leif Ludwig Albertsen
Provst teol.dr. Allan Arvastson
Univ.lektor mag.art. Skirne Helg Bruland
Pastor Helge Dahn
Administrator dr.phil. Erik Dal
Statsstipendiat Svein Ellingsen
Biskop Johs.W. Jacobsen
Organist Jesper Jørgen Jensen
Biskop Johannes Johansen
Professor dr.theol. Theodor Jørgensen
Professor dr.phil. Jens Peter Larsen
Sognepræst Holger Lissner
Lektor (Danmarks Lærerhøjskole) cand.theol.Kaj Mogensen
Rektor (Præstehøjskolen) dr.theol. Bent Noack
Konservatoriedocent Ingolf Olsen
Domorganist Svend Prip
Univ.lektor mag.art. Torben Schousboe
Pastor Jørgen Schultz
Generalsekretær pastor Erik Norman Svendsen
Organist mag.art. Ulrich Teuber
Kgl.Konfessionarius professor dr.phil. Christian Thodberg

Tidsskriftet udgives med støtte fra Carlsen-Langes Legatstiftelse, Svend Viggo Berendt og hustrus Mindelegat samt Statens humanistiske Forskningsråd.

KØBENHAVNS UNIVERSITET
REPRO.AFDELINGEN